

Lokarno ve Musul Kıskaçında Türk Dış Politikası

İsmail ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ismailsahin@karabuk.edu.tr

Ersin MÜEZZİNOĞLU

Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ersinmuezzinoglu@karabuk.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın iki amacı vardır. Bunlardan birincisi, Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın barış arayışları bağlamında Lokarno Antlaşmaları'na neden ihtiyaç duyulduğu sorusunu araştırmaktır. Bu kapsamda, Lokarno Antlaşmaları'na giden süreç genel hatlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmanın ikinci amacı ise, Avrupa'da yaşanan bu sürecin Türk dış politikasını nasıl etkilediğini irdelemektir. Bu çerçevede, Musul Sorunu ve 1925 Türk-Sovyet Antlaşması ele alınmıştır. Çalışmanın özellikle ikinci kısmında birinci el kaynak kullanımına büyük bir önem verilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan da konuyu etraflıca inceleyen eserlere öncelik verilmiştir. Yerli ve yabancı kaynaklardan faydalanılarak hazırlanan makalenin ortaya çıkarılmasında, daha önceden literatürde böyle bir araştırmanın yapılmamış olması teşvik edici bir unsur olmuştur. Bu yönüyle çalışmanın müteakip çalışmalar için bir temel oluşturacağı düşünülmektedir. Çalışmada, Türk-Sovyet yakınlaşmasında Rusya'yı Lokarno Antlaşmaları'nın, Türkiye'yi ise Milletler Cemiyeti'nin Musul kararının etkilemiş olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Lokarno Antlaşmaları, Musul, Türk-Sovyet Antlaşması, Rapallo Antlaşması, Milletler Cemiyeti

Turkish Foreign Policy in the Pincer of Locarno and Mosul

Abstract

This study has two objectives. The first is to investigate the question why the Locarno Treaties are needed in the search for peace after the First World War in Europe. In this context, the process leading to the Locarno Treaties are tried to be dealt with in general. The second purpose of this study is to examine how this process in Europe affected the Turkish foreign policy. In this framework, the Mosul Question and the Turkish-Soviet Treaty of Neutrality of 1925 are addressed. Especially in the second part, we give the utmost importance to use primary sources. In addition, we prioritize to use detailed studies of this subject. Preparation of this article, which is from domestic and foreign sources, is encouraged by having no prior research on this topic. For this, the study is expected to provide a basis for subsequent studies. Conclusion of this study is that Soviet Union and Turkey are affected respectively by the Locarno Treaties and the decision of the League of Nations on Mosul into a closer relationship between two countries.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Locarno Treaties, Mosul, Turkish-Soviet Treaty, Rapallo Treaty, League of Nations

Giriş

1871 yılında Alman birliğinin kurulmasıyla Avrupa'nın göbeğinde ortaya çıkan yeni imparatorluk güç dengesinde dramatik bir değişikliği de beraberinde getirmiştir. Dünyayı ilgilendiren tüm konuların Avrupa'da karara bağlandığı bir dönemde ortaya çıkan bu yeni siyasi gücün ilk amacı kazandıklarını elinde tutabilmek yani statükoyu korumak olmuştur. Bu nedenle dış politikada tepkilere sebep olmayacak bir denge politikasını ihtiyatla sürdürmüş ve özellikle İngiltere ve Rusya'ya Almanya'nın genişlemeci bir siyaset izlemeyeceğini kabul ettirmeye çalışmıştır. Alman Ulusal Birliği'nin baş mimarı Şansölye Otto von Bismark¹ bu denge politikasını büyük bir ustalıklı uygulamıştır. Bismark görev süresi boyunca bu denge siyasetinden ödün vermeyerek Avrupa'daki statükoyu muhafaza etmeye uğraşmıştır. Almanya'nın 10 Mayıs 1871 tarihli Frankfurt Antlaşması ile zengin endüstri bölgesi Alsace-Lorraine'ni Fransa'dan alması Fransızlarda Almanlara karşı derin bir öfkeye ve kine sebep olmuştur.² Dolayısıyla, Almanya'nın Fransa'yı kazanma şansı ortadan kalkmıştır. Bu nedenle Bismark'ın yürüttüğü diplomasiinin merkezinde Fransa'nın tecrit edilmesi yer almıştır.³ Bu bağlamda, Rusya ile Fransa'nın Almanya'ya karşı ittifak kurmaması Bismark'ın en dikkat ettiği konuların başında gelmiştir. Fakat 15 Haziran 1888 tarihinde Almanya tahtına oturan Kayser II. Wilhelm ile Şansölye Bismark, dış politika konularında ters düşmeye başlamış ve sonuç olarak iki yıl sonra Bismark görevinden çekilmek zorunda kalmıştır.

Bismark'ın diplomasisi büyük ölçüde Avrupa kıtasını olası bir savaştan uzak tutma prensibine dayanıyordu. Bu sebeple, kıta genelinde karmaşık ve bir o kadar esnek bir diplomatik yapı kurmuştur. Bismark'ın buradaki genel amacı, Avrupalı büyük güçlerin sömürgelere odaklanmasını sağlayarak güçlü bir Almanya'nın oluşumu için vakit kazanmak olduğu söylenebilir. Nitekim Bismark'ın 1885 yılında Afrika'nın fiili işgalini onaylayan Berlin Konferansı'nda takındığı tutum yukarıdaki duruma işaret ediyordu. Bismark'ın diplomatik önceliği Almanya'nın hem ulusal hem de ekonomik

¹ Otto von Bismark (1815-1898), 1859 yılında Rusya, 1862'de Fransa Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. 1862 yılında Prusya Kralı I. Wilhelm tarafından Başbakan olarak atanmıştır. Başbakanlığı boyunca yürütmüş olduğu usta diplomasi sonucunda Prusya'ya kazandırdığı önemli savaşlar sayesinde Alman Ulusal Birliği'nin yolunu açmıştır. 1871'de Alman Ulusal Birliği'nin kurulmasının ardından Mart 1871 yılında Alman İmparatorluğu'nun ilk Şansölyesi olmuştur. Bu görevini 1890 yılına kadar devam ettirmiştir. bkz.: Jonathan Steinberg, Bismarck, (çev.: Hakan Abacı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015).

² Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli nedenleri arasında gösterilmiştir.

³ Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, (çev.: Savaş Aktur, Ankara: Dost Kitabevi, 2010), s. 154.

yönden inşasıydı.⁴ O nedenle çatışmadan uzak, barışçıl bir diplomasının yürütülmesine özen göstermiştir. Fakat bir süre sonra Kayser II. Wilhelm'in tahta geçmesiyle bu denge politikası sorgulanmaya başlanacaktır. II. Wilhelm tahta çıktığında Avrupalı devletler Afrika'yı paylaşmakla meşguldü ve bu durum Almanya'daki koloniyel politika taraftarlarını oldukça rahatsız ediyordu. Sosyal Darwinizm'in egemen olmaya başladığı bu yeni uluslararası ilişkiler ortamında⁵ devletler kendi aralarında büyük ve küçük güçler olarak ayrıma tabi tutulmaya başlanmıştı. İngiltere'nin ihtiyatlı Başbakanı Lord Salisbury bile dünyanın "yaşayan" ve "ölmekte" olan güçler olarak ikiye ayrıldığını kabul etmişti.⁶ Güçlü olanın ancak ayakta kalabileceği zayıf olanın ise yok olup gideceğine dayalı felsefi anlayış Avrupalı devletlerin kendi aralarında kıyasıya bir mücadeleye girişmesine neden olmuştu. "Var olmak için sürekli mücadele" üzerine oluşturulan yeni ahlaki konsensüs klasik uluslararası ilişkilerin anarşik doğasını büyük oranda karşılayan bir yaklaşımdı. Temel kaygıların bu yönde olması, Donanma Komutanı Amiral Triptiz'in II. Wilhelm'e "büyük bir donanma kurmanın Almanya'nın büyük devlet olma yolunda atacağı mecburi bir adım olduğunu" ısrarla tavsiye etmesi bu nedenle şaşırtıcı değildi. Nitekim Kayser 1891 yılında Stettin'de yaptığı bir konuşmada Almanya'nın geleceğinin sularda olduğunu bir kez daha yinelemiştir.⁷

Bismark sonrası Avrupa diplomasisinin giderek esnekliğini ve karmaşıklığını terk etmeye başlaması, uluslararası sistemin çatışmacı doğasının bir kez daha ön plana çıkmasına neden olmuştur. Karmaşık ittifaklar sistemiyle barışa bir ölçüde katkı sağlayan güç dengesi sistemi, usta diplomat sonrası karmaşıklıktan belirginliğe hatta bloklaşmaya doğru bir yol izlemeye başlamıştır. Bismark sonrası liderler ittifakların hükmünü yitirmesine seyirci kalmakla yetinmeyip, çatışmanın daha da derinleşmesi için tüm kozlarını ortaya dökmekten geri durmamışlardır. Bismark'ın halefleri, belki onun yolunda ilerleselerdi, iki kutuplu sistemin oluşmasının önüne geçebilirlerdi, fakat böyle olmamıştır. Kayser II. Wilhelm'in seleflerine nazaran daha saldırgan bir dış politika yürütmüş olduğu kabul edilen bir gerçektir. Bazıları, Kayser'in bu saldırganlığını İngiliz Kraliçesi Viktorya'nın torunu olmasına bağlamıştır. Fakat şurası bir gerçektir ki, 29 yaşında tahta oturan Kayser yaşlı

⁴ Lynn Abrams, *Bismarck and the German Empire: 1871-1918*, (London/New York: Routledge, 2006), s. 42-44.

⁵ E. H. Carr, *Yirmi Yıl Krizi, 1919-1939*, (çev.: Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 96.

⁶ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (çev. Birtane Karanakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010), s. 244.

⁷ John Van der Kiste, *Kaiser Wilhelm II: Germany's Last Emperor*, (United Kingdom: Sutton Publishing Limited), s. 69.

diplomat Bismark'ın korumuş olduğu tüm dengeleri altüst etmiştir. Bu kapsamda, Amiral Tirpitz'in öncülüğünde İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğüne meydan okuyacak bir donanma kurma projesi hayata geçirilmiştir.⁸ Tirpitz'e göre eğer Almanya bir dünya gücü olma arzusunda ise, İngiltere gibi denizaşırı sömürgeler elde etmesi gerekiyordu.⁹ Triptiz'in bu planına Bismark hiçbir zaman sıcak bakmamıştır. 1885 yılında Reichstag'ta yaptığı bir konuşmada böyle bir girişimin Almanya'ya karşı İngiliz-Fransız ittifakını doğuracağını belirten Bismark, bu nedenle bundan kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰ 1897 yılında Triptiz'in Donanma Bakanı olmasıyla planın önündeki tüm engeller ortadan kaldırılmıştır.

Thucydides, Peloponezya Savaşı'nın nedenini, "savaşı kaçınılmaz yapan, Atina'nın gücünün büyümesi ve bunun Sparta'da yarattığı korku"¹¹ şeklinde açıklamıştı. Almanya'nın 1871'den itibaren güçlü bir devlet olma yolunda atmış olduğu dev adımlar kaçınılmaz olarak muhtemel rakipleri ürkütmüştür. Fakat yine de bu yaklaşım, Birinci Dünya Savaşı'nın neden çıktığı sorusunu tek başına yanıtlamaya yetmez. Zira İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in, "devletlerarasındaki silahlanma yarışı savaşı kaçınılmaz yapmıştır"¹² sözleri bu noktada önem taşımaktadır.

Versay Düzeni Kapsamında Avrupa'da Barış Arayışları

Birinci Dünya Savaşı, kazanan ve kaybeden ayrımı yapmaksızın dünyada büyük bir yıkım meydana getirmiştir. Savaş sonunda ortaya çıkan bu ağır bilançonun müsebbibi olarak yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı Almanya ilan edilmiştir. Bu durum savaş sonrası toplanan Paris Barış Konferansı'nda yazıya dökülmüştür. Fakat yenilen devletlerin müzakere masasına çağrılmadığı, bu yönüyle "galiplerin mağluplara dikte ettirdiği bir antlaşma" olarak tarihe geçen Paris Barış Antlaşması, savaş sonrası yeni bir düzen kurmada yetersiz kalmıştır. Antlaşmalar sonrası ortaya çıkan tablodan birçok devlet memnun kalmamıştır. ABD Başkanı tarafından ortaya konulan self determinasyon hakkı çerçevesinde yeni devletlerin kurulması fikri Alman coğrafyasında tam olarak uygulanamamış ve Polonya, Litvanya, Letonya ve Çekoslovakya bu ilkeye aykırı sınırları kapsayan bir biçimde ortaya çıkmışlardır. Böylece Orta ve Doğu Avrupa'da barışı tehdit eden tartışmalı sınırlar yaratılmıştır. Ayrıca Paris Barış Antlaşması'nın ortaya koyduğu yeni

⁸ Rolf Hobson, *Imperialism at Sea, Naval Strategic Thought, the Ideology of Sea Power, and the Tirpitz Plan, 1875-1914*, (Boston/Leiden: Brill, 2002), s. 272.

⁹ Hobson, s. 114.

¹⁰ Hobson, s. 273.

¹¹ Kennedy, s. 247.

¹² Stewart Ross, *Causes and Consequences of the First World War*, (London: Evans Borthers Limited, 1997), s. 20.

düzenlemeler eski güç dengesini tamir etmediği gibi yeni bir kalıcı denge ortaya koymada da başarısız olmuştur. Avrupa nüfusunun yarıdan fazlasını ve en büyük askeri potansiyelini oluşturan¹³ Almanya ve Rusya'nın çağrılmadığı barış görüşmeleri 1648 Vestfalya Antlaşmaları'ndan itibaren yürütülen modern devletlerarası ilişkiler teamüllerine ve de Wilson'un temel prensiplerinde üzerinde durduğu açık diplomasi kaidelerine aykırılık teşkil ediyordu. Alman topraklarının dört bir taraftan kırılarak Fransa, Belçika, Danimarka, Polonya ve Çekoslovakya lehine sınır düzenlemelerinin yapılmasının yanında, Almanya'nın Avusturya ile birleşmesinin yasaklanması şeklindeki girişimler Alman ulusal onurunu büyük ölçüde aşağılayan düzenlemelerdi. Tüm bunlara ek olarak, zengin kömür madenlerinin bulunduğu Saar bölgesinin on beş yıl süreyle Milletler Cemiyetinin vesayetine bırakılması, Ren bölgesinin askersizleştirilerek İtilaf Devletleri'nin işgaline terk edilmesi ve on beş yıla yayılan işgal süresinin sona ermesini Almanya'nın iyi niyetine bağlayan kararlar; önemli bir liman şehri Danzig'in gümrük ve dış ilişkileri Polonya'ya bağlı kalmak kaydıyla Milletler Cemiyetinin yönetimine bırakılması ve son olarak önemli bir liman olan Memel'in Litvanya'nın eline geçmesi Almanya'yı çileden çıkararak durumlar olmuştur.¹⁴ Buraya kadar olanlar Almanya'nın toprak bütünlüğüyle ilgili sorunlardı. Bunların haricinde Almanya'ya uygulanan önemli ağır yaptırımlar da vardı. Bu bağlamda Almanya denizaşırı sömürgelerini, dış yatırımlarını ve ticaret filosunun önemli bir kısmını teslim etmek zorunda bırakılmıştır.¹⁵ Zorunlu askerlik kaldırılmış ve ordu gönüllü askerliğe dayalı yüz bin kişiyle sınırlandırılırken, ordunun hava gücü ve ağır silahlar bulundurması yasaklanmıştır. Buna karşılık küçük bir deniz gücüne müsaade edilmiştir.

Diğer taraftan Versay Antlaşması tüm bu ağır yaptırımlarına ek olarak Almanya'ya tamirat borçları adı altında ağır bir mali yük getirmiştir. Bu şartlar çerçevesinde Avrupa'da yeni bir düzen ve kalıcı barış sağlanmaya çalışılıyordu. Wilson prensipleri açısından ele alındığında ne "tüm savaşları bitiren bir savaş" ne de sorunları barışçıl yollarla çözmeyi amaç edinen "açık diplomasi" anlayışının hakim olduğu bir sonuç ortaya konamamıştır. Aslında olan biten, Fransa'nın Almanya'yı çevreleme ve küçültme politikası ile İngiltere'nin denizler konusunda endişelerini gidermeye yönelik politikalarını sağlama alma beklentilerinin etrafında dönen manevralar gibiydi. Tabii ki de, bunlara ortak güvenlik bölgelerini eklemek gerekecektir.

¹³ Henry Kissinger, *Diplomasi*, (bs.:10, çev. İbrahim H. Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), s. 225.

¹⁴ Antony Best vd., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, (çev.: Taciser Ulaş Belge, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012), s. 50-51.

¹⁵ Best, s. 51.

Bariştan ziyade cezanın ön planda tutulduğu Versay Antlaşması ile birlikte İngiltere, Fransa ve ABD arasındaki çatlak da derinleşmeye başlamıştır. Kasım 1919 ve Mart 1920’de ABD Senatosu’nda Versay Antlaşması’nın ve Milletler Cemiyeti üyeliğinin reddedilmesi Avrupa’da soğuk duş etkisi yaratmıştır. Böylece Versay’ın ağır yükü Fransa ve İngiltere’nin omuzlarına kalmıştır. İngiltere, Almanya’nın batı sınırında güvenli Belçika ve Danimarka gibi tampon bölgelerin yanında Danzig’i kontrol altına alan “Polonya Koridoru”nu sağlama alma çabasındadır. Zira Almanya’nın İngiltere’yi tehdit edecek deniz gücü zaten kırılmış ve sınırlandırılmıştır. Buna mukabil Fransa Almanya’ya karşı daha temkinli ve endişelidir.

Fransa Başbakanı Clemenceau için Fransa’nın güvenliği birinci öncelikli konu olarak görülmüştür. Başbakan Fransa’nın güvenlik endişelerinin; Almanya’nın bir daha toparlanamayacak biçimde zayıflatılmasına, kalıcı ve karşılıklı çıkara dayalı bir Almanya-Fransa anlaşmasının sağlanmasına ve ABD, İngiltere ve Fransa arasında yapılacak bir ittifak antlaşması ile giderilebileceğine inanıyordu.¹⁶ Fransa bu üç nokta da aradığını elde edememiştir. Fakat, Fransa’nın bu politikadaki ısrarlı tutumu Almanya’nın Avrupa siyasetinden tecrit edilmesi sonucunu doğurmuştur. Fransa’nın kıtadaki geçici üstünlüğünü kalıcı hale getirme çabası kapsamında giriştiği Almanya’yı tecrit politikası, İngiltere ile Fransa arasındaki fikir ayrılıklarının belirginleşmesine neden olmuştur. Serbest ticaret yanlısı Londra’nın yukarıda bahsedilen kaygılar yanında önemli bir beklentisi, bir an evvel Avrupa’nın ekonomik yönden imarıydı. Nitekim, savaş liberal ekonomik sistemi altüst etmiş ve bu durumdan en çok zarar gören devlet İngiltere olmuştur. Almanya gibi ekonomik bir devin Versay Antlaşması ile saf dışı edilmesi J. M. Keynes tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Keynes, Paris Bariş Antlaşması’nda İngiltere’yi temsil eden delegelerden biriydi ve 1919 yılında kaleme aldığı Barişın Ekonomik Sonuçları adlı eserinde Almanya’ya dayatılan tamirat borçlarının ekonomik zararlarını ele almıştır. İngiltere ve ABD’de büyük bir etki yaratan kitap, İngiltere’de Almanya ekonomisinin düzeltilmesinin İngiltere’nin ekonomisine sağlayacağı katkıları gündeme getirmiştir. Tüm bu ekonomik nedenlerden dolayı İngiltere, Avrupa’da barişı sağlayarak en azından, Avrupa’nın ekonomik sorunlarına kapsayıcı ve kalıcı bir çözüm bulma yolunda adımlar atmaya başlamıştır. Bu doğrultuda İngiltere Başbakanı Lloyd George’un girişimiyle Nisan 1922’de İtalya’nın Cenova kentinde bir konferans gerçekleştirilmiştir. Otuz dört devletin katıldığı konferansın genel amacı; Avrupa ile Sovyet Rusya arasında ekonomik ve diplomatik ilişkilerin onarılması ve Avrupa’nın yeniden inşa edilmesi olarak

¹⁶ E. P. Rémond, “France and Europe”, *The Australian Quarterly*, Vol. 8, No. 30 (Jun., 1936), s. 16-19.

özetlenebilir.¹⁷ ABD'nin davet edildiği fakat katılmadığı Cenova Konferansı yine Fransa'nın güvenlik ve tazminat meseleleri nedeniyle beklentileri karşılamamıştır. Fakat bu konferansın kronolojik olarak iki önemli sonucunun olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi Rapallo Antlaşması, diğeri ise Fransa'nın Ren Bölgesi'ni işgal etmesidir.

16 Nisan 1922 tarihinde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Rapallo Antlaşması, özelde Cenova Konferansı'na bir tepki olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, genelde Versay sonrası yürütülen Avrupa diplomasisine temelde yapılmış bir itirazdır. 1917 Devrimi ile Rusya'da iktidara gelen Bolşeviklerin ardından, Sovyet Rusya mevcut devletlerarası sistemi yıkılması gereken bir burjuva hakimiyeti olarak ilan ettiğinden dolayı Avrupa ve ABD tarafından tecrit edilmiştir.¹⁸ Öte taraftan Almanya yukarıda da bahsedildiği üzere Versay Antlaşması ile bir tecride maruz kalmıştır. Her iki devlete uygulanan tecrit politikasının Cenova Konferansı'nda da devam etmesi üzerine¹⁹ adı geçen iki devlet konferansın devam ettiği sırada aralarında bir antlaşma imzalamışlardır.

Alman Dışişleri Bakanı Rathenau ile Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin arasında imzalanan antlaşma; iki devlet arasında diplomatik ilişki kurulmasını, iki ülkenin birbirlerine karşı olan taleplerinden vazgeçmesini ve son olarak iki ülkenin birbirlerine *en çok gözetilen ulus* statüsü tanınmasını dolayısıyla iki ülke arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini içeriyordu.²⁰ Rapallo Antlaşması her ne kadar iki ülke arasında imzalanmış sıradan bir antlaşma gibi görünse de, bu Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sisteme kabul edilmemiş iki dışlanmış ülke arasındaki bir ittifak²¹ olarak yorumlanmıştır. Şurası bir gerçektir ki, Rapallo Antlaşması Avrupa'da, özellikle Fransa ve Polonya'da, bir şok etkisi yaratmıştır. Fransa açık bir şekilde Sovyet Rusya'ya antlaşmanın gizli bir hükmünün olup olmadığı sormuştur. Fransız basını da antlaşmayı Fransa'ya karşı yapılmış bir ittifak olarak servis etmiştir. Dışişleri Bakanı Çiçerin 29 Nisan 1922 tarihli

¹⁷ Carole Fink, "Italy and the Genoa Conference of 1922", *The International History Review*, vol.: 8, nr.: 1 (Feb., 1986), s. 41.

¹⁸ Joseph S. Nye, David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013), s. 68.

¹⁹ Örneğin, konferans sırasında Almanya'nın İngiltere ile görüşme isteği üç kez geri çevrilmiş; Fransa konferans boyunca Almanya'yı ikinci planda tutmaya çalışmış ve tazminat meselesinin konferansın gündemine alınmasına itiraz ederek bu durumu engellemiştir. Ayrıca, Fransa ve İngiltere Çarlık Rusya'sına ait borçların Sovyetler tarafından üstlenilmesini önermişler fakat bu öneri Sovyet Rusya tarafında kabul edilmemiştir.

²⁰ Xenia Joukoff Eudin, Harold Henry Fisher, *Soviet Russia and the West, 1920-1927: A Documentary Survey*, (Stanford: Stanford University Press, 1957), s. 203.

²¹ Nye, Welch, s. 68.

mektubunda Rapallo Antlaşması ile ilgili iddiaları yalanlamış ve antlaşmanın ne Fransa'ya ne de onun müttefiklerine karşı yapıldığını yazmıştır.²² Nihayetinde Rapallo Antlaşması yerinde yapılmış bir diplomatik hamle olarak İngiltere ile Fransa arasındaki ayrılıkları kemikleştirirken diğer taraftan Sovyet Rusya'ya iyi bir müttefik kazandırmıştır. Böylece, Lenin'in "kapitalistler arasındaki çatışmalardan yararlanmalıyız"²³ tezi Rapallo'da güzelce tatbik edilerek Sovyet Rusya'ya diplomatik bir zafer kazandırmıştır.

Versay düzenine bir başkaldırı olarak yorumlanan Rapallo Antlaşması sonrasında Almanya ve Sovyetler Birliği askeri ve ekonomik alanlarda işbirliğini ilerletmek üzere gizli çalışmalar yürütmüşlerdir.²⁴ Fransa tüm kaygılarına rağmen bildiğini okumaktan vazgeçmemiş ve bütün gücüyle tazminatlar meselesiyle Almanya'yı sıkıştırmaya devam etmiştir. Temmuz 1922'de Almanya borçlarını ödeyemeyeceğini ve bu yüzden moratoryum ilan etmek istediğini muhataplarına bildirdiğinde, İngiltere bu öneriyi makul karşılarken Fransa önerinin ancak Ren bölgesinde yer alan Ruhr madenlerinin²⁵ "üretken garantiler" olarak müttefiklere bırakılması karşılığında kabul edebileceğini söylemiştir.²⁶ İngiltere, Fransa Başbakanı Poincaré'nun bu teklifini olumlu karşılamamıştır. Fransa ile İngiltere arasında Cenova Konferansı'ndan itibaren devam eden tamiratlar, güvenlik ve Avrupa'nın yeniden inşası konularındaki anlaşmazlıklar burada bir kez daha ortaya çıkmıştır. Eylül ayına gelindiğinde Türkiye'de ortaya çıkan Çanak Krizi İngiliz-Fransız ilişkileri²⁷ bakımından felaket olmuş ve bu iki devlet arasındaki ilişkilere yaşanan çıkar uyuşmazlığı büyük bir darbe indirmiştir.

Ruhr/Çanak ikilemi İngiltere'de Lloyd George Hükümeti'nin düşmesine neden olurken, yaşanan bu çekişme Fransa'yı Ruhr bölgesine bir adım daha yaklaştırmıştır. Bu minvalde Fransa aradığı fırsatı 26 Aralık 1922 tarihinde toplanan Tamiratlar Komisyonu toplantısında Belçika ve İtalya'nın desteğini alarak yakalamıştır. İngiltere'nin karşı oyuna rağmen Fransa'nın isteği komisyon tarafından üçte bir çoğunlukla kabul edilmiştir. Bu kararın

²²Chicherin'den M. Barthou'ya, 29 Nisan 1922 tarihli mektubun tamamı için bkz.: Eudin, Fisher, s. 202.

²³ Eudin, Fisher, s. 203.

²⁴ Kissinger, s. 128.

²⁵ Ruhr, Almanya'nın batısında yer alan bir endüstri bölgesidir. Almanya'nın çelik üretiminin yüzde 80'i ve kömür üretiminin yüzde 71'i bu bölgede karşılanmaktadır. Almanlar Ruhr bölgesini "Almanya'nın endüstriyel kalbi" olarak adlandırmışlardır.

²⁶ P. M. H. Bell, *France and Britain, 1900-1940: Entente and Estrangement*, (London & New York: Routledge, 2013), s. 138-139.

²⁷ İngiltere ile Fransa arasında Türkiye konusunda yaşanan anlaşmazlıkları konu edinen bir çalışma için bkz.: Yakup Kaya, Görkem Ozan Özalp, *Süleyman Şah Türbesi*, (Ankara: Atlas Yayınları, 2015)

ardından Fransa ve Belçika birlikleri 11 Ocak 1923 tarihinde Almanya'nın borçlarını zamanında ödeyemediği gerekçesiyle Ruhr bölgesini işgal etmişlerdir. Fransa'nın öncülük ettiği bu girişim Versay Antlaşması'nın tüm meşruluğunu ve de Fransa'nın itibarını sarsmıştır. Almanya bu işgale pasif bir direnişle karşılık verirken, İngiltere'nin muhafazakar yeni başbakanı Bonar Law Fransa'ya diplomatik kanallardan protesto çekmekle yetinmiştir.²⁸ Bunun en önemli nedenlerinden biri, İngiltere'nin Fransa'yı tamamiyle kaybetme korkusudur.

Ruhr bölgesinin işgali Almanya'nın kötü durumda olan ekonomisini daha da felakete sürüklemiştir. İşgal nedeniyle gösterilen pasif direniş nedeniyle yaşanan grevleri Alman maliyesi mark basarak finanse etmeye kalkışmıştır. Emisyon hacminin olağanüstü artması Almanya'da hiperenflasyon durumunu ortaya çıkarmış ve böylece Kasım 1923'te 1 Amerikan Doları'nın Alman Markı cinsinden karşılığı 4 trilyonu görmüştür.²⁹ Alman ekonomisinin hiperenflasyon nedeniyle ekonomik krize sürüklenişi Avrupa'da bir panik havasının doğmasına yol açmıştır. Kriz, sadece Almanya'yı değil tüm Avrupa'yı iktisadi açıdan uçuruma sürükleyebilecek bir potansiyeldeydi. Bu nedenle Ruhr işgali, İngiliz ve Amerikan kamuoyunu Fransa'dan hızla uzaklaştırmaya başlamıştır. İşgal sadece tazminatlar meselesi açısından ele alınmamıştır. Fransa'nın yıkılan Almanya üstüne Avrupa'da yeni bir hegemonya kurma planı olarak da görülmüştür. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın Almanya ile yakınlaşabileceği ve komünizmin Almanya üzerinden tüm Avrupa'yı tehdit edebileceği olasılığı bir diğer korku kaynağı olmuştur.³⁰ Bu noktadan itibaren, İngiltere Fransa'nın bir müttefiki olarak doğrudan hareket etmek yerine, geleneksel rolüne geri dönmeye ve bu doğrultuda Almanya ile Fransa arasında hakemlik yapmaya karar vermiştir.³¹ İngiliz devlet adamlarından Lloyd George'nun, "Rapallo olmasaydı, Ruhr da olmayacaktı"³² sözü İngiliz cenahında Rapallo ile Ruhr arasındaki ilişkiyi açıklaması bakımından önemlidir. Fransa Ruhr bölgesini, Almanların ödeyemediği tazminat borçlarını burada yer alan kömür ve çelik kaynaklarını kullanarak elde etmek amacıyla işgal etmişti. Fakat umduğunu elde edememiş ve işgal tam bir fiyasko ile neticelenmiştir. Bir bakıma işgalden en çok zararı Fransa görmüştür. Hem Fransız parası önemli bir değer kaybına uğramış hem de Fransa siyasal olarak büsbütün yalnızlaşmaya doğru yelken açmıştır. İşgalin diğer bir önemli sonucu Almanya'da meydana gelmiştir.

²⁸ Best, s. 59; Bell, s. 140.

²⁹ Bell, s. 141.

³⁰ Stephanie C. Salzmänn, *Great Britain, Germany and the Soviet Union: Rapallo and After, 1922-1934*, (London: The Royal Historical Society, 2002), s. 33.

³¹ Best, s. 60.

³² Kissinger, s. 261.

Gustav Stresemann'ın 1923'te başbakan ve dışişleri bakanı olmasıyla birlikte Almanya eski politikası olan "Versay düzenine karşı durmak" anlayışını terk etmiş ve daha ılımlı ve geliştirilmeye açık "yerine getirme" politikasını uygulamaya koyulmuştur. Stresemann'ın buradaki amacı Fransa ile İngiltere arasındaki ayrılıklardan barışçıl yollarla yararlanarak Versay düzeninden kurtulmaktır.³³ Stresemann, İngiltere ile Fransa arasındaki çatlağın büyük bir ustalıklarla büyütülebileceğini çok iyi kavramıştır. Realist güç dengesi çerçevesinde düşünen İngilizlere, Almanya'nın Sovyet Rusya ile Fransa arasında bir denge kurduğunu, bu dengenin tamamen çökmesi durumunda Avrupa'da meydana gelebilecek siyasi ve ekonomik tablonun tahmini güç olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunu da başarmıştır. Stresemann'ın Versay'ın şartlarını yerine getirmeye yönelik siyaseti başlangıçta şaşkıncı gelebilir. Ancak izlediği politika büyük ölçüde Bismark tarzını andırmıştır. Siyasi, sosyal ve iktisadi bir çöküntü içerisindeki bir Almanya'nın bu dönemde en çok ihtiyaç duyduğu iki önemli gereksinim vardır: Ekonomik yardım ve dış siyasi destek. Versay Antlaşması'nı, "tarihin en büyük dolandırıcılık olayı"³⁴ olarak nitelendiren Stresemann'ın "yerine getirme politikası" bu açıdan ele alındığında realpolitik taraftarı olduğu kolayca anlaşılabilir.

Stresemann, aradığı ekonomik yardımı 1924 yılında Dawes Planı ile elde etmiştir. ABD ve İngiltere'nin katkısıyla ortaya çıkan plan kapsamında, Almanya'nın borçları yeniden yapılandırılarak taksitlendirilmiş; ABD Almanya'ya mali yapılanmasını sağlayabilmesi için kredi vermeyi kabul etmiş, son olarak Ruhr bölgesinin işgalden arındırılması kararlaştırılmıştır. Görüldüğü üzere, Almanya bir anlamda hem ekonomik hem de siyasi destek kazanarak Fransa'nın tek başına kendi üzerinde tasarrufta bulunma siyasetini boşa çıkarmıştır. Daha da önemlisi, Versay Antlaşması ile kurulan Tazminatlar Komisyonu'nun aldığı kararların işe yaramadığını göstererek, Versay Antlaşması'nın mevcut haliyle yürütülemeyeceğini ispatlamıştır. Diğer bir ifadeyle, Versay Antlaşması'nın Almanya ile müzakere edilecek yeni antlaşmalarla revize edilerek uygulanabilirliği ortaya çıkmıştır. Böylece Dawes Planı ile özelde Almanya'ya genelde Avrupa'ya istikrar kazandıracak adımların atılması Lokarno Antlaşması'na gidecek yolu da açmıştır.

Lokarno Versus Versay

Lokarno Antlaşmaları'na giden süreçte, Almanya'nın temel stratejisi ABD ve İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesi, İtalya'nın Fransa'dan uzaklaştırılması ve

³³ Salzmann, s. 60-63.

³⁴ Kissinger, s. 265.

nihai olarak Belçika'nın kararsız duruma getirilmesidir.³⁵ Bu noktada Almanya'nın eli oldukça güçlüdür. Bir defa, ABD en büyük pazarı Avrupa'nın zaman kaybetmeksizin istikrara kavuşması için uğraşıyordu. Nitekim Avrupa'nın doğusunda ortaya çıkan ve tüm liberal sistemi devirmeye yönelik adım atma hazırlığında olan Sovyet Rusya tehlikesi diğer bir ciddi endişe kaynağıdır. Diğer taraftan İngiltere, Almanya'yı komünizm tehlikesi karşısında bir set olarak görüyor ve bu nedenle Almanya ile Polonya ya da Çekoslovakya gibi ehemmiyeti daha düşük konular yüzünden herhangi bir çatışma yaşamak istemiyordu.

İngiltere açısından önem derecesi yüksek olan konu Almanya, Fransa ve Belçika hattındaki gelişmeler olmuştur. Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e göre savaş sonrası Avrupa'da barışın sağlanamamasının temel nedeni Almanya ile Fransa arasındaki düşmanlıktı ve bunun bir an önce halledilmesi gerekiyordu.³⁶ O nedenle Almanya'nın batı sınırlarını güvenceye alan bir anlaşma Fransa ve Belçika'nın güvenlik sorununu büyük ölçüde çözebilirdi. Chamberlain'in 1925 yılına ait şu sözleri aslında her şeyi özetliyordu: "Polonya koridoru için hiçbir İngiliz hükümeti, tek bir İngiliz bombacı askerinin kemiklerini feda etmeyi göze alamaz."³⁷ Chamberlain Avrupa'da barışı ve istikrarı tehlikeye sokan Alman-Fransız düşmanlığının kalıcı bir çözüme kavuşturabilmesi için Fransa'nın savaş sonrası Almanya'yı çevrelemeye çalışan politikasını terk etmesi gerektiğine inanıyordu. Yine, Avrupa'da kalıcı bir barışı sağlamak adına; silahsızlanma, hakemlik ve güvenlik gibi tüm Avrupa'yı ilgilendiren konuların Milletler Cemiyeti³⁸ içerisinde halledilmesini düşünüyordu.³⁹ Ancak bu noktada Fransa'nın itirazlarının giderilmesi gerekiyordu. Fransa, Milletler Cemiyetinin ortaya attığı "ortak güvenlik" politikasının işe yaramayacağını ve kendisini Almanya'ya karşı koruyamayacağını dile getiriyordu. Stresemann ise, Almanyasız bir paktın Almanya'ya karşı yapılmış bir pakt olarak görüleceğini ilan etmiştir.⁴⁰ Fransa'nın en büyük beklentisi Almanya'ya karşı

³⁵ Kissinger, s. 267.

³⁶ B. J. C. McKercher, "Austen Chamberlain's Control of British Foreign Policy, 1924-1929", *The International History Review*, vol.: 6, nr.: 4 (Nov., 1984), s. 574.

³⁷ Kissinger, s. 267.

³⁸10 Ocak 1920 tarihinde Milletler Cemiyeti'nin kurulmasında ABD Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde Kongre'de yaptığı ve "on dört nokta" olarak tarihe geçen o ünlü konuşmasında vurguladığı ilkelerin etkisi büyük olmuştur. "Evrensel barış için evrensel kurallar" koymak için tanzim edilen Milletler Cemiyeti'nin ana fikri, kalıcı barışın uluslararası sistemin liberal ilkelere dayanması durumunda sağlanabileceği düşüncesine dayandırılmıştır. Geniş bir bilgi için bkz.: Erdem Denk, *Birleşmiş Milletler Sistemi*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015).

³⁹ McKercher, s. 575.

⁴⁰ Kissinger, s. 267.

İngiliz ya da Amerikan ittifakıydı. Kendi güvenliğinin ancak bu yolla sağlanabileceğini ısrarlı bir şekilde savunuyordu. Fransa'nın bu ısrarına karşılık olarak Chamberlain ara bir formül üretmiştir. İngiltere, hakem rolünü üstlenecek ve Fransa'nın güvenliği için bir garanti verecekti fakat bunu ikili bir ittifak antlaşması şeklinde değil, Avrupa sınırlarının garantisi adı altında üst düzey bir paktın parçası olarak hayata geçirecekti.⁴¹ İşte tüm bu konuları müzakere etmek ve Avrupa'da kalıcı barışı sağlamak üzere İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya İsviçre'nin Lokarno kasabasında 5-16 Ekim 1925 tarihleri arasında bir araya gelmişlerdir.

Konferansın amacını 18 Kasım 1925 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Chamberlain şöyle açıklamıştır: "Bu konferansta bizim ortaya koymaya çalıştığımız gaye kendilerini tehdit altında gören ve emniyetsizlik hisseden birçok milletlere yeniden sulh ve emniyet teminatı vermekten ibaret idi."⁴² Bu amacın yanında Lokarno Antlaşmaları, Paris Barış Antlaşması ile ortaya çıkan Versay Antlaşması'nın çözüm bulmada zorlandığı; silahsızlanma, ortak güvenlik, politik ve askeri eşitlik ve de Avrupa'da kalıcı barışın sağlanması gibi belli başlı sorunlara bir çıkış yolu bulmak için yapılmıştır. Lokarno'da yapılan toplantılarda Fransa, Dışişleri Bakanı Aristide Briand; Almanya, Başbakan Hans Luther ve Dışişleri Bakanı Gustav Stresemann; İngiltere, Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain; İtalya, Başbakan Benito Mussolini; Belçika, Dışişleri Bakanı Emile Vandervelde; Polonya, Dışişleri Bakanı Aleksander Skrzyński; ve Çekoslovakya, Dışişleri Bakanı Eduard Benes tarafından temsil edilmiştir. Almanya'nın hem başbakan hem de dışişleri bakanı düzeyinde temsil edilmesi yapılan görüşmelerin Almanya açısından taşıdığı önemi göstermesi bakımından önemlidir. Lokarno'da yapılan bir dizi toplantı sonucunda varılmak istenen temel hedef, taraf devletler arasındaki, hangi koşul altında olunursa olunsun, sorunların ya da uyuşmazlıkların diplomasi yoluyla dostane bir şekilde çözüme kavuşturulmasıdır. Diğer bir ifadeyle Lokarno, imzacı devletler arasında savaşı bir çözüm aracı olmaktan çıkarmayı amaçlamıştır. Bu gaye doğrultusunda devletler 5 Ekim 1925 tarihinde bir araya gelmişler ve toplantı tüm katılımcı devletlerin parafe etmesiyle 16 Ekim 1925'te tamamlanmıştır. 1 Aralık 1925 tarihinde ise İngiltere Dışişleri Bakanlığı binasında barışı temsil eden yeşil örtülü bir masada basına açık bir şekilde imzalanmıştır. Bu yönüyle de basına açık olarak yapılan bir barış antlaşması olarak da tarihe geçmiştir. Lokarno'da üzerinde anlaşma sağlanan metinler üç kısma ayrılabilir. Bunlardan birincisi; katılımcı tüm devletlerin imzasını taşıyan son protokol. İkincisi; Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında imzalanan

⁴¹ Best, s. 60.

⁴² *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1925.

güvenlik antlaşmaları ile Almanya Belçika, Almanya Fransa, Almanya Polonya, Almanya Çekoslovakya arasında imzalanan hakemlik antlaşmaları ile Milletler Cemiyetinin 16. maddesini Almanya'nın kabul etmesine dair verilen ortak notanın kabulüne ilişkin protokol. Son olarak üçüncüsü; Fransa ile Polonya ve Fransa ile Çekoslovakya arasında imzalanan ortak savunma antlaşmaları.⁴³

Lokarno Antlaşmaları, Avrupa tarihinde bir dönüm noktasıdır. Zira, Birinci Dünya Savaşı sonrası barış ancak bu antlaşma ile sağlanabildiği. Nitekim, bu nedenle barışın mimarlarına, Stresemann, Chamberlain ve Briand'a Nobel Barış Ödülü verilmiştir. Antlaşma ile Fransa'nın güvenlik endişesi büyük ölçüde giderilmiştir. Son Protokol olarak adlandırılan Ren Paktı ile Almanya'nın batı sınırlarını ihlal etmeyeceği kabul edilmiş ve bu konuda İngiltere ve İtalya, Fransa ve Belçika'ya garanti vermiştir.⁴⁴ Ayrıca bu antlaşmayla Ren bölgesinin askersizleştirilmesi bir kez daha hükme bağlanmıştır. Bunlara ek olarak Fransa, Polonya ve Çekoslovakya'ya Almanya'ya karşı ek güvenceler sunmuştur. Almanya'nın doğu sınırlarını kabul etmemesi üzerine, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü için doğudaki komşularıyla ikili hakemlik antlaşmaları sağlanmıştır. "Lokarno ruhu" olarak adlandırılan bu sürecin en önemli tarafı, anlaşmazlıkların çözümü için sürekli diplomasiyi işaret etmesidir.⁴⁵ Devletlerarasındaki sorunların dostane ve barışçıl yollarla çözümü noktasında; hakemlik antlaşması, uzlaştırma komisyonu, Uluslararası Daimi Adalet Divanı gibi hukuksal ve yargısal yolların kullanılması hükme bağlanmıştır. Yine diplomasinin yürütülmesi veyahut yukarıdaki süreçlerin işletilmesi durumunda taraflar aralarındaki husumetleri herhangi bir sebeple büyütmekten kaçınacaklarını belirtmişlerdir.

Antlaşma düşünce itibarıyla Milletler Cemiyeti ruhuna uyarlanmaya çalışılmıştır. Konu hakkında konuşan Chamberlain'in: "Lokarno'da her ne yapılmış ise Cemiyeti Akvamın kuvvet ve salâhiyetinin tenkisi gayesiyle değil belki milletler arasındaki ihtilafların hal ve tesviyesi hususunda Cemiyeti Akvamın salâhiyet ve kuvvetinin teyid ve takviyesi maksadıyla yapıldığı..."⁴⁶ ifadeleri bu durumu ortaya koymaktadır. Diplomasinin sonuna kadar kullanılması gerektiğini kayıt altına alan antlaşma, Avrupa'da bir barış havasının doğmasını sağlamıştır. Ancak Sovyet Rusya, pakta kendisi dahil edilmediği için, bu antlaşmanın kendisine yönelik yapıldığını dillendirmiştir.

⁴³ *World Affairs Institute*, The Locarno Treaties, Advocate of Peace through Justice, vol.: 87, nr.: 12, (December, 1925), s. 685.

⁴⁴ Carr, s. 151.

⁴⁵ *World Affairs Institute*, s. 685-690.

⁴⁶ *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1925.

Bu tartışmaların yaşanması üzerine, Chamberlain yaptığı bir açıklamada, “Rusya aleyhine oluşturulmuş bir blok olmadığı gibi böyle bir tartışmanın dahi yaşanmadığını”⁴⁷ söyleyerek Rusya’yı teskin etmeye çalışmıştır. Antlaşma ile Almanya’nın Milletler Cemiyeti’ne de katılması kararlaştırılmıştır. Konferans sonrasında İngiltere, Sovyet Rusya’ya da cemiyete katılma çağrısı yapmıştır.

Lokarno Antlaşmaları, o tarihteki Türk basınına da yansıdığı üzere bir “emniyet selameti projesi”⁴⁸ olarak takdim edilmiştir. İtilaf Devletleri ile Almanya arasında imzalanan ilk antlaşma hükmündeki Lokarno Antlaşmaları sonrasında Almanya’ya uluslararası bir sermaye akışı yaşanmaya başlamış ve Almanya yeniden toparlanma sürecine girmiştir. Yaratılan tüm bu olumlu havaya rağmen, Alman milliyetçileri Lokarno’yu yeni bir Versay olarak görmüşlerdir. Elbette, Lokarno Versay’ı ortadan kaldıran ya da hükümsüzleştiren bir antlaşma olarak doğmamıştır. Hatta Versay’ı aynen muhafaza etmiştir. Bu teyit, milliyetçileri ateşleyen ana nedenlerin başında gelmiştir. Alman milliyetçilerinin olumsuz yaklaşımlarına rağmen, Stresemann Lokarno Antlaşmaları’nı, “yeni bir başlangıç”⁴⁹ olarak sunmuştur.

Avrupa’da barışa karşı yönelik en büyük tehdit olarak görülen Alman-Fransız düşmanlığını sona erdirmeyi amaçlayan Lokarno Antlaşmaları, Fransa’nın Alman yenilgisini başarıya dönüştürme siyasetinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Antlaşma sonrası, Fransa’yı Almanya’nın elini güçlendirmekle itham eden Fransız milliyetçilerine Dışişleri Bakanı Briand, “Lokarno’nun tüm partilerin ve görüşlerin üstünde olduğu”⁵⁰ cevabını vermiştir. Görüldüğü üzere Fransa-Almanya barışı Lokarno ile büyük oranda yeniden tesis edilmiştir. Almanya, batı sınırlarına güvence verirken, doğu sınırlarını müzakere yoluyla değiştirebilme fırsatı yakalamıştır. İngiltere ve adını büyük devletler listesine yazdırmak niyetindeki İtalya, Almanya’nın doğu sınırlarına yönelik herhangi bir güvence vermemiştir. Almanya’nın en büyük beklentisi, İngiliz desteğini kazanmak ve ABD’nin iyi niyetine malik olmaktır. Bu soyut beklenti, içerisinde önemli somut kazanımları ihtiva ediyordu. Stresemann, bu bağlamda Almanya’yı savaş öncesi durumuna yeniden kavuşturabilecek yolun buradan geçtiğine inanıyordu. Lokarno, Almanya’ya eşit siyasal güç sağlayarak onu yeniden devletler sistemine dahil etmiş ve 8 Eylül 1926 tarihinde Milletler Cemiyeti üyeliğiyle neticelenecek fitili ateşlemiştir. Savaş sonrası ortaya çıkan “Alman sorunu” en çok Fransa’yı

⁴⁷ *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1925.

⁴⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Ekim 1925; *Vakit*, 12 Ekim 1925.

⁴⁹ *İkdam*, 19 Ekim 1925.

⁵⁰ *İkdam*, 19 Ekim 1925.

tedirgin etmesine rağmen, uluslararası politik ekonomi bakımından en çok İngiltere'ye zarar vermiştir. İngiltere bu nedenle Almanya'yı yatıştırmak ve uluslararası sisteme yeniden kazandırmak amacıyla Fransa üzerinde amansız bir baskı politikası yürütmüştür. Almanya'nın doğu sınırlarını açık tutan Lokarno, bir bakıma Sovyetler ile Almanya'yı Polonya konusunda birleştirmiştir. Diğer bir ifadeyle, Almanya ile Sovyetler arasında bir "Polonya Sorunu" yaratmıştır.

Avrupa'nın batısında barışı yeniden tesis etmeyi başaran Lokarno'nun, aynı güvenceyi Avrupa'nın doğusu için vermeyişi, buralardaki ülkeleri başta Sovyet Rusya ve Türkiye olmak üzere tedirgin etmiştir. Sovyet Rusya ve Türkiye, Lokarno karşısında kendilerini "barıştan tecrit edilmiş ülkeler" olarak görmeye başlamışlardır. "Emn ü selamet" in Avrupa'nın doğusuna geçmediğini ifade eden bu ülkeler, bu kaygıdan dolayı siyasi bir yakınlaşmaya gitmişlerdir. Çalışma, bu aşamadan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan siyasi yakınlaşmada Lokarno'nun ne derece etkili olup olmadığını ele alacaktır.

Türk Dış Politikası: Musul Meselesi ve Türk-Sovyet Antlaşması

Milli Mücadele sürecinde bir taraftan ülkedeki yabancı işgaline son verilmiş, bir taraftan da yeni bir Türk devleti inşa edilmiştir. Savaş ve diplomasi bir arada yürütüldüğü bu dönemde yeni Türk devletinin dış politika ilkeleri de tespit edilmiştir. Bu yolda ilk gelişme Milli Mücadele'nin ilke ve programının ve milli sınırların belirlendiği 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusanda kabul edilen ve bilahare Türk ve Dünya kamuoyuyla paylaşılan Misak-ı Milli belgesidir.⁵¹ Henüz yeni bir devletin kurulmadığı esnada ortaya konulan Misak-ı Milli, Lozan Antlaşması'na kadar Türkiye'nin dış politikasının takibinde dikkate alınan en önemli referans kaynağı olmuştur. Misak-ı Milli'nin mecliste kabul edilen içeriği şöyledir:

1. Devlet-i Osmaniyyenin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri araya tevfikân tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen,

⁵¹ Misak-ı Milli'nin esasları Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları ve bütün bu gelişmeler içinde milli hareket içinde yapılmış tartışmaların bir özü ve neticesidir. Misak-ı Milli'yi açıklayan Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey'in takdim konuşmasında dikkati iki şey çekmektedir. Bunlardan biri altı maddelik esasların milletin yapabileceği fedakârlığın azamisinin teşkil ettiğinin belirtilmesi, diğeri de bu esaslar dışında kalacak bir Osmanlı Devleti'nin varlık ve devamının imkânsız olduğunun vurgulanmış olmasıdır. Fahir Armaoğlu, "Tarihi Perspektif İçinde Misak-ı Milli'nin Değerlendirilmesi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, (haz.: Berna Türkdoğan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000), s. 68-70.

örfen, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatiyle meşhun ve hukuk-u irkiyye ve içtimaiyyeleriyle şerait-i muhiyyelerine tamamiyle riayetkar, Osmanlı İslam ekseriyyetiyle meskûn bulunan aksamın Heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

2. Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda âra-yı âmmeleriyle Anavatana iltihak etmiş olan elviye-i selase için ledel-icap tekrar serbestçe âra-yı müracaat edilmesini kabul ederiz.

3. Türkiye sulhüne talik edilen Garbi Trakya vaz'iyet-i hukukiyyesinin tesbiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri araya tebaan vaki olmalıdır.

4. Makarr-ı Hilafet-i İslamiyye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye ve Merkez-i Hükû met-i Osmaniyye olan İstanbul Şehriyle Marmara Denizinin emniyyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalat-ı âleme küşadı hakkında, bizimle sair bil-umum alakadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

5. Düvel-i itilafiyye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiyye dairesinde ekalliyetler hukuku- memalik-i müteceviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyyesiyle - tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

6. Millî ve iktisadî inkişafatımız daire-i imkâna girmek ve daha asri bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temin-i esbab ve inkişafatımızda istiklal ve serbesti-i tamme mazhar olmamız üssül-esas-ı hayat ve bekamızdır.⁵²

Görüldüğü üzere Wilson ilkelerinin de ruhu olan self determinasyona uygun düşecek şekilde Arap vilayetleri, Elviye-i Selase ve Batı Trakya'da halk oylaması ile bu bölgelerin kaderinin belirlenebileceği; belli şartlar altında boğazların uluslararası ulaşım ve ticarete açılabilmesi; azınlık haklarının mütekalibiyet ilkesi çerçevesinde teminat edilebileceği; milli ve iktisadi bir gelişme için tam bir istiklal ve serbestliğe sahip olmanın Türkiye için hayat ve beka meselesi olduğu ifade edilmiştir.

Bakıldığı zaman Misak-ı Milli'nin 1 ve 6. Maddesi ülkenin bütünlüğünden ve bağımsızlığından söz ediyor ve tam bir revizyonizm amacı taşıyordu.⁵³ Misak-ı Milli, ülke içinde ve dışında Türkiye'nin dayandığı temel prensiplerdi ve bunlar, üzerinde pazarlık ve müsaadekarlık edilemeyecek talepleri oluşturuyordu.⁵⁴

⁵² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre.: 4, c.: 1, 17.02.1920.

⁵³ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed.) Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), c.: I, bs.: 10, s. 106-107; Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), s. 141.

⁵⁴ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, (Ankara: TTK Yayınları, 1991), s. 25-26.

Milli Mücadele sürecinde Türkiye'nin dış politikası; Yunanistan'ı yalnız bırakma, İtilaf devletlerini dengeleyecek bir güç olarak Sovyetlerden yararlanma, İtilaf devletlerinin arasındaki ihtilaflardan faydalanma şeklinde kabaca formüle edilebilir. Bu politika Osmanlı diplomasinin sık başvurduğu Rusya'yı büyük bir devletle dengeleme politikasını da anımsatmaktadır. Takip edilen dış politikanın temel amacı Misak-ı Milli sınırlarının bütünlüğünü sağlamaktır. Tüm bu nedenlerden dolayı devletler arasındaki siyasi rejimlerin farklılığı tali bir konu olarak görülmüştür.⁵⁵ Ankara hükümeti yukarıda bahsedilen temel dış politika ilkeleri kapsamında Lozan Konferansı'na katılmıştır.

Türk-Yunan Savaşının ateşkesle sonuçlanmasının ardından toplanan ve sekiz ay gibi uzun bir süreye yayılan Lozan Konferansı, ihtilaflı pek çok konunun yer aldığı ve Türkiye'nin çoğu zaman bir İtilaf bloğu karşısında kalarak taleplerini gerçekleştirmede veya kendisine yapılan dayatmalara direnmede tek başına mücadele verdiği bir ortamda gerçekleşmiştir. Bir ara inkıtaya uğrasa da nihayet 24 Temmuz 1923'te bir antlaşma ortaya çıkmıştır. Lozan Antlaşması esasen Musul sorunu gibi birkaç istisna dışında Misak-ı Milli'nin büyük ölçüde gerçekleştirildiği bir metindir. Yeni Türk devleti için kurucu antlaşma niteliğindeki bu belge sayesinde Türkiye uluslararası hukukun ve sistemin bağımsız ve egemen bir sujesi haline gelmiştir. Lozan Antlaşması ile Türkiye bölgesel çıkar merkezlerinden vazgeçmiş olmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin uzun süredir sahip olmadığı güvenliğe kavuşmuştur.⁵⁶

Lozan Konferansı'nda Türk heyetinin başkanlığını yaparak antlaşmayı imza eden Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Lozan Barış Antlaşması ile ilgili olarak TBMM'de sarf ettiği şu sözler antlaşmanın beklentileri karşıladığını göstermektedir:

...mütecanis, yeknesak bir vatan, bunun dahilinde harice karşı şu gayritabiî kuyuttan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dâhilî imtiyazattan müberra bir vaziyet; gayritabii mükellifiyatı maliyeden âzâde bir vaziyet, hakkı müdafaası mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiye'dir. O Türkiye'yi bu muahedemeler ifade ve tavih etmektedir.⁵⁷

⁵⁵ Faruk Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Diplomasisi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der.: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları 2004), s. 86.

⁵⁶ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (çev.: Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003), s. 48. Ülman'a göre, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak anlamında güvenlik endişesi Türk Dış Politikasına yön veren etkenlerden biri, belki de birincisi olmuştur. Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I 1923-1968", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.: 23, nr.: 3, (1968), s. 244.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.: 2, c.: 2, 23.08.1923. İsmet Paşa'nın Lozan performansından memnun kalan ve bunun da katkısıyla onu Başvekillik makamına getiren Mustafa Kemal'e göre Lozan, Türk milletine karşı yüzyıllardan beri

Lozan sonrası Türkiye, yukarıda alıntılan yaklaşım çerçevesinde bir dış politika anlayışı ortaya koymaya çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye Lozan'ın ortaya koymuş olduğu yeni statükoyu muhafaza etmek için ciddi bir gayret ortaya koymuştur.⁵⁸ 23 Ağustos 1923'de Lozan Antlaşması'nın onayını gerçekleştirmek üzere toplanan TBMM'de bazı mebusların Misak-ı Milli kararlarına uyulmadığı gerekçesiyle 14 aleyhte oy kullanmasına karşılık 213 oyla antlaşmanın tasdik edilmesi⁵⁹ kazanımların ne derece kıymetli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Milli Mücadele Dönemi sonrasında çok taraflı ve ikili antlaşmalarla karara bağlanan sınırlar, kimilerine göre hezimet olarak görülebilir. Ancak başta Lozan Antlaşması olmak üzere imza edilen tüm antlaşmalara, imparatorluğun kaybının ve sonrasında dikte edilen Sevr Antlaşması'nın yarattığı travmanın penceresinden bakmak gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca başarılı bir diplomasinin devletin askeri, siyasi ve iktisadi gücüne endeksli olduğu uluslararası ilişkilerin realist dünyasının da bir gerçeğidir. Bu çerçevede diplomasinin gücün bir fonksiyonu olduğu olgusu, daima hatırd tutulmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte hükümet programlarında harici meselelere yer verildiği görülmektedir. Dış politikanın hükümet programlarında yer alması sayesinde dönemin öne çıkan konuları rahatlıkla tespit edilebilmekte, en azından hükümetin dış politik kaygıları anlaşılabilir. Cumhuriyetin ilanının ardından kurulan I. İnönü Hükümetinin programına bakıldığında, hükümetin harici ilişkileri aşağıdaki şekilde tanımladığı görülmektedir:

Cumhuriyet Hükümetinin münâsebat-ı hariciyede üç sülesası Türkiye Cumhuriyetinin mevcudiyetini ve temamiyetini sağlam tutarak menâfi-i hayatiyesini gözönünden ayırmamak esası dahilinde müsalemeti, huzuru, hüsnü münasebatı mümkün olduğu kadar tevsî ve teyit etmekten ibarettir. Hem hudutlarımızla ve kendileri ile muahedatı imza edip safahatını tatbik etmekte olduğumuz ve diğer taraftan ve henüz münasebata girmedığımız devletlerle samimi bir dostluk tesis için bütün kuvvetimizi sarf edeceğiz. Göreceğimiz hüsnüniyete fazlasıyla mukabele edeceğiz. Bu esaslar dahilinde Türkiye

hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş bir suikastın çökmesidir. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, c.: 2, (Ankara: TTK Yayınları, 2012), s. 1022.

⁵⁸ Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, (haz.: Berna Türkdogan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000), s. 22.

⁵⁹ Akşin, Atatürk'ün Dış Politika, s. 356.

Cumhuriyeti menafi-i hayatiyesini muhafaza etmek için son derecede dikkatli olacaktır.⁶⁰

Metinden kolaylıkla anlaşılabilceği üzere, hükümet programında harici meselelere damgasını vuran, yeni kurulmuş Cumhuriyet'in varlığını ve bütünlüğünü koruma kaygısı olmuştur. Parçalanan bir imparatorluğun bakiyesinde büyük bir mücadelenin ardından kurulan bir devletin ilk dış politika endişesinin bu şekilde olması gayet doğaldır. Dış politikanın irredantizm üzerine kurulu olmadığı bu evrede, özellikle sınır ötesi bir Türk birliği arayışından uzak durulmuş ve bu nedenle Türkiye'nin çevresinde Türk ırkından pek çok insan olmasına rağmen bunlarla sınırların genişlemesine yönelik organik ve tarihsel bir bağ tesis edilmesinden bu anlayıştan dolayı kaçınılmıştır.⁶¹ Dış politikaya hâkim bu yaklaşımın, Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerinde istisnai durumlar dışında aynen korunduğu iddia edilebilir.⁶²

Milli Mücadele sonrası, Mustafa Kemal'in dış politikada benimsediği ana ilke diplomasidir. Her ne kadar Mustafa Kemal "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ifadesini ilk kez 1931'de dile getirmiş olsa da, aynı bakış açısına daha önceden de sahip olduğu görülür. 1923 yılında yaptığı bir konuşmada, "savaşın zaruri ve hayati olması halinde" söz konusu olabileceğinden ve "millet hayatı tehlikeye düşmedikçe savaşın bir cinayet olduğundan"⁶³ bahisle, sorunların diploması yoluyla çözülmesine işaret etmiştir. Bu bakış açısı Milletler Cemiyetinin ortaya koymaya çalıştığı idealizm ruhuyla birebir örtüşmektedir. O nedenle bu anlayış Türk dış politikanın temel prensiplerinden biri olarak kabul edilmiştir.

İsmet Paşa sonrası kurulan Fethi Bey Hükümetinin programında dış politikaya önceki hükümet programlarına nazaran daha geniş yer verilmiş olmasına rağmen, "Türkiye'nin barışa ve müteakabil hukuk ve antlaşmalara uygun davranma esaslarına dayalı bir dış siyaset takip edeceği ve askıda kalan sorunların dostane ve barışçı düşüncelerle ve aynı zamanda milli hukuku koruyacak şekilde çözülmesine çalışılacağı"⁶⁴ ifadesi ana esaslarda herhangi bir değişikliğe gidilmediğini göstermesi açısından önemlidir. Beyannamede devletler özelinde ise Rusya ile Milli Mücadele'nin başından beri devam eden ve her iki tarafın çıkarına olan dostane ilişkilerin güçlendirilmeye çalışılacağı; İngiltere ile bir süredir tırmanan Irak hududu meselesinin her iki tarafın basireti ve uzlaşma yanlısı politikası ile barışçı bir

⁶⁰ Hükümet programı için bkz.: <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP1.htm> (E.T. 21.08.2013).

⁶¹ Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 58.

⁶² Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, (bs.:5, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, 2010), s. 575.

⁶³ Sina Akşin, "Atatürk'ün Dış Siyaseti", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, (Ankara: TTK Yayınları, 1999), s. 275.

⁶⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP3.htm> (E.T. 21.08.2013).

şekilde çözüm yoluna girdiği ve adil bir çözüm bulmak keyfiyetinin Milletler Cemiyeti tarafından araştırıldığı ve bulunulacağına inanıldığı; Fransa ile her alanda dostluğun artırılmasına özel itina gösterileceği gibi, çözülemeyen konuların ise iyi bir şekilde sonuçlanacağını beklenildiği; İtalya ile hiçbir ihtilaf olmayıp iki ülke arasındaki sıkı ilişkilerin her iki tarafın karşılıklı menfaatini daha ziyade güçlendirecek şekilde geliştirilmesinin arzu edildiği hususları yer almıştır.⁶⁵ Görüldüğü üzere Türkiye kendisini ilgilendiren tüm uluslararası uyuşmazlıkları iyi komşuluk ve barışçıl çözüm yollarıyla dostane bir şekilde halletmeyi prensip edinmiştir.

Fethi Bey Hükümeti'nin ayrılması üzerine göreve gelen İsmet Paşa Hükümeti'nin hükümet beyannamesinde dış politika konusu oldukça kısadır. Bunun temel sebeplerinden birisi bu tarihlerde devleti meşgul eden Şeyh Sait İsyanı'dır. İsyanın İngiltere'nin bir oyunu olduğu yönünde tartışmaların yapılmasına rağmen beyannamede, yabancı devletlerle iyi münasebetlerin korunacağı ve ahde vefa ilkesine sadık kalınacağı belirtilmiştir.⁶⁶

Lozan Sonrası Türk dış politikasına hakim olan gelişmeler antlaşmanın askıda bıraktığı pürüzlü konulardır. Bu meyanda 1923-1926 arası dış politikanın ilk gündem maddesini İngiltere ile Musul konusunda yaşanan anlaşmazlık oluşturmuştur.⁶⁷ Musul sorunu Lozan'da başkanlığını İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon'un yaptığı Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunda ele alınmıştır. Lozan Heyetine Bakanlar Kurulu tarafından verilen talimatta Irak Sınırı bahsinde Süleymaniye, Musul, Kerkük livalarında ısrar edilmesi başkaca bir durumun ortaya çıkması halinde hükümetten talimat alınması gerektiği bildirilmiştir.⁶⁸ Lozan'da Türkiye tarafı Musul'un Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer aldığını, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada İngiliz işgali altında bulunmadığını, Türklerle Kürtler arasında hiçbir fark olmadığını, TBMM Hükümeti'nin Kürtlerin de hükümeti olduğunu iddia etmiştir. İngiltere bu iddiaları kabul etmeyerek Musul'un Irak'a dahil edilmesini ve bu şekilde Türkiye'ye karşı bir savunma duvarı oluşturmayı amaçlamıştır. Musul'a sahip olma noktasında önemli bir motivasyon unsuru olan petrol konusunda her iki tarafın görünüşte müstağni davrandığı anlaşılmaktadır.⁶⁹

Lozan Antlaşması Musul meselesinin hallini belli bir takvim ve işleyişe bağlamıştır. Buna göre Türkiye-İrak sınırı dokuz ay zarfında İngiltere ile Türkiye arasında dostça belirlenecek, bu süre içerisinde antlaşmaya

⁶⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP3.htm> (E.T. 21.08.2013).

⁶⁶ <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP4.htm> (E.T. 21.08.2013).

⁶⁷ Hale, s. 50.

⁶⁸ Oran, s. 217-218.

⁶⁹ Hale, s. 47.

varılmazsa sorun Milletler Cemiyeti Konseyine sunulacaktır. Sınırı belirleyecek karar çıkana kadar her iki ülke askeri vb. herhangi bir eylemle anlaşmazlık konusu toprakların mevcut durumunu değiştirecek harekette bulunmamayı karşılıklı olarak yükümleneceklerdir.⁷⁰ Antlaşma gereği 1924 Mayısında başlayan Haliç Konferansı'nda yürütülen ikili görüşmeler neticesinde herhangi bir karara varılamamıştır. Bu sonuç üzerine yine Lozan'ın ilgili hükmü gereği sorun Milletler Cemiyetine götürülmüştür. Burada Türkiye'nin resmi görüşü, Musul sorununun bir sınır sorunu olarak ele alınması gerektiği ve en uygun çözümün bölgede plebisit yapılması şeklinde olmuştur. Buna mukabil Musul'un Irak'a ait olduğu konusunda ısrar eden İngiltere'ye göre sorun askeridir ve bölgenin geleceğini belirlemede plebisit uygun olmayacaktır.⁷¹ Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Eylül 1924'te tarafsız devletlerden üç kişilik komisyon kurulmasını karara bağlamıştır. Komisyonun incelemeleri sonucunda tanzim edip Cemiyete sunduğu raporda Musul'u Hakkâri'den ayıran ve eski vilayet sınırı olarak bilinen "Brüksel Hattı" coğrafi sınır olarak kabul edilmiştir. Türkiye'nin itirazları üzerine bu kez sorun Milletler Cemiyeti Daimi Adalet Divanına taşınmıştır. Divan 21 Kasım 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti Meclisinin almış olduğu kararı aynen kabul etmiş ve 16 Aralık 1925'te Milletler Cemiyeti Meclisi, kararının kesin olduğunu bildirmiştir.⁷² Karara göre Musul Vilayeti İngiliz

⁷⁰ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, (1920-1945), c.:1*, (Ankara: TTK Yayınları, 2000), s. 95-96.

⁷¹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978), s. 290-294; İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası Irak'a yönelik politikalarını analiz eden bir çalışma için bkz.: İsmail Şahin v.dğr., "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları", *Gazi Akademik Bakış*, c.: 8, sayı.: 15, 2014.

⁷² Kürkçüoğlu, s. 294-298. Musul kararının Türkiye aleyhine sonuçlanmasının belli başlı nedenleri şöyle sıralanabilir: Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olmaması, İngiltere'nin Cemiyetin en etkili üyesi olması, incelemeler yapmak üzere bölgeye gelen Estonyalı generalin Brüksel Hattı'nın kuzeyine sokulmaması, Türkiye'nin Adalet Divanına temsilci göndermemesi, Şeyh Sait İsyanı'nın Türkiye'yi zor duruma düşürmesi. İlhan Uzel, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed.) Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), c.: I, bs.: 10, s. 265-267; Ayrıca Bayur'a göre 1925 yılında İngiltere'de iktidara gelen muhafazakar hükümetin, evvelki İngiliz hükümetin de katılımıyla Milletler Cemiyetine dahil olan devletler arasında yapılan ve Cenevre protokolü olarak bilinen, Milletler Cemiyetine hem barışı koruma noktasında mühim yetkiler veren hem de barış için imzacı devletlerin askeri kuvvetlerini istimal hakkı tanıyan devletler senedini imzalanmaktan kaçınması, devletler arasında yeniden müzakerelere yol açmıştır. Bu esnada İtalya ve Fransa İngiltere'yi Musul galesiyle uğraştırmak için Türkiye'yi el altından teşvik etmişler ve meselenin ertelenmesine yol açmışlardır. Lokarno Antlaşmasının imzalanması ile de bütün bu devletler daha bir dayanışma halinde hareket etmeye başlamışlardır. bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, (Ankara TTK Yayınları, 1973), s. 168-169.

mandasındaki Irak'a bağlanmış ve bu mandanın müddeti beş seneden yirmi beş seneye çıkarılmış⁷³, son olarak iktisadi meselelerin iki ülke arasında antlaşmalar yoluyla çözüme kavuşturulması karara bağlanmıştır.⁷⁴

Türkiye söz konusu kararı kabul etmemiş olmasına rağmen, Lokarno Antlaşmaları sonrasında ortaya çıkan "barış havasını" bozmamak ve daha önce kabul etmiş olduğu ahitlere karşı durmamak adına kararı tanımak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan, Türkiye haksızlığa uğradığını ileri sürmüşse de, Türk dış politikasının uyuşmazlıkları barışçıl yollarla çözüme ilkesi bağlamında hareket etmesi nedeniyle bir çatışmadan kaçınılmıştır. Türkiye Musul kararına tepkisini, dönemin koşullarına uygun olarak diplomasi yoluyla vermeye çalışmıştır. Bu bağlamda 17 Aralık 1925'de Sovyetler Birliği ile bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma, Milli Mücadele Dönemi başlayan ve gelişen iki ülke arasındaki ilişkilerin üzerine bina edilen "doğal bir antlaşma" gibi görünse de, antlaşmanın imza tarihinin Milletler Cemiyetinin Musul kararının hemen ertesine denk gelmesi bakımından manidardır. Bu doğrultuda, yapılan bu antlaşma hem Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yapılan 16 Mart 1921 Dostluk Antlaşması, Sovyet Cumhuriyetleri olan Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ile Türkiye arasında yapılan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması ve son olarak Türkiye-Ukrayna arasında yapılan 1922 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmalarının devamı hem de Musul kararına bir tepki olarak doğmuştur.⁷⁵

⁷³Bayur, ayrıca şu tespitleri de yapmaktadır: Uluslararası adalete güvenme safdilliğinde bulunanlar bu durumu hatırd tutmalıdırlar. Uluslararası ilişkilerde menfaatle kuvvetten başka hiçbir şeyin hâkim olmadığı unutulmamalıdır. bkz.: Bayur, s. 170.

⁷⁴ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1925. Belirtmek gerekir ki, sadece Musul Meselesi ile sınırlı olmamak üzere Türkiye'nin İngiltere ile ilişkileri, Lozan'dan sonra normale dönmemiştir. Özellikle, İngiltere Türkiye ile eşit ilişkileri yadırgamış ve elçiliğini Ankara'ya taşımamıştır. Bu Türkiye açısından ayrıca bir onur sorunu olarak görülmüştür. bkz.: Kürkçüoğlu, s. 289-290.

⁷⁵Sovyet Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye ile münasebetlerinin daima dostluk içerisinde geliştiği iddia edilmesine rağmen, dostluk antlaşmasıyla başlayan ilişkilerin pürüzsüz olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim, karşılıklı kuşkulara dayalı ciddi rahatsızlıkların olduğu bilinmektedir. Konjonktürel olarak gönüllülük esasından uzak, zorunlu işbirliği esasına dayalı bir ilişkiler bütünü oluşturulmuştur. Dolayısıyla "düşmanımın düşmanı dostumdur" ilkesine dayalı bir yakınlaşmadan söz etmek gerçeğe daha yakın gözükmektedir. Şöyle ki, Sovyetlerin vaat ettikleri yardımların önünü açmama ve Anadolu hareketinin liderliğine oynayan Enver Paşa'nın etkinliklerini engellememeleri; Türkiye'nin ise Şubat-Mart 1921 'de Londra Konferansı çerçevesinde batılı devletlerle temasları ve geliştirdiği politikalar, aradaki güvensizliğin oluşmasına etki eden faktörler olmuştur. Enver Paşa'nın Anadolu düşünüyü sona erdiren Sakarya Savaşı'ndan sonra Ankara-Moskova ilişkileri gerginlikten kurtulmamıştır. Sovyetlerin komünist etkinliği artırmak için faaliyetleri Türkiye'nin karşı hamleleriyle karşılık bulmuştur. Farklı

Antlaşmanın öyküsüne bakılırsa, Sovyet Rusya'nın Ankara büyükelçisi tarafından Eylül 1924'de Moskova Antlaşması'nı genişletecek ve ilişkileri düzenleyecek yeni bir antlaşmanın yapılması önerisi İsmet Paşa'ya iletilmiş ve hazırlıklar başlamıştır. Fakat gerek Sovyetler Birliği ile İngiltere arasındaki görüşmeler gerekse aynı sıralarda devam eden Musul konusundaki çözüm çabalarından dolayı, antlaşmanın imzası Lokarno Antlaşmaları ile Milletler Cemiyetinin Musul kararının ertesine bırakılmıştır.⁷⁶ Anlaşılacağı üzere, her iki devlet de, Avrupa'daki gelişmelere göre bir karşı hamle için kendilerine bir bekleme süresi tayin etmiştir.

1925 Antlaşması üç maddelik bir antlaşma metni ile üç protokolden oluşuyordu. Antlaşmanın dibacesinden bu antlaşmanın Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında devam eden tabii ilişkilerin ve samimi dostluğun takviyesine hizmet edeceği anlaşılmaktadır. Antlaşma ile her iki devlet karşılıklı birtakım yükümlülükler üstlenmişlerdir. Buna göre her iki devlet birbirleri aleyhine hiçbir düşmanca eyleme katılmayacaklar, birbirlerine karşı her türlü saldırıdan kaçınacaklar, birbirlerine yönelen bir ittifaka veya siyasal antlaşmaya girmeyecekler, birine askeri bir eylemde bulunulduğunda diğeri tarafsızlığını sürdürecektir. Protokollere göre ise tarafsızlık ve saldırmazlık hükümlerinin dışında taraflar öteki devletlerle her türlü ilişkilerinde serbestliğe sahip olacaklardır. Taraflar birbirlerine karşı 2. Maddede öngörülen siyasal antlaşmalar gibi parasal ve ekonomik antlaşmalara da katılmayacaklardır. Taraflar arasında çıkan sorunlar normal diplomasi yollarıyla çözülemese müzakerelerle çözmeyi taahhüt etmişlerdir.⁷⁷ Hemen

değerlendirmeler için bkz.: Rifki Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, (İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1946), s. 59; Aydın Güngör Alacakaptan, "Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, TTK Yayınları Ankara 1999, s. 282; Erel Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed.) Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), c.: I, bs.: 10, s. 161-176.

⁷⁶ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed.: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), c.: I, bs.: 10, s. 315. 1925 Antlaşması Türkiye ile Sovyet Rusya'nın imzaladıkları ilk saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmasıdır. Ayrıca Rusya'nın uluslararası diplomasi alanına kazandırdığı yeni bir antlaşma türüdür. bkz.: Saime Yüceer, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I: Çalıştay Bildirileri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011), s. 86.

⁷⁷ Antlaşma maddeleri Resmî Ceride'deki haliyle şöyledir:

Madde 1-Tarafeyn-i akdeynden biri aleyhine aher bir veya birkaç devlet tarafından bir hareket-i askeriyede bulunulduğu halde diğer taraf-ı akit birincisine karşı bitarafılığı muhafaza etmeği taahhüt eylerler.

Haşiye: Askeri manevralar diğer tarafı ızrara etmediğinden hareket-i askeriye tabirinin daire-i şümülüne ithal edilmemelidir

anlaşılacağı üzere, antlaşma ile taraflar kendilerini diğer Avrupa ülkelerine karşı bir güvenceye almak istemişlerdir. Ayrıca iki ülke arasındaki sorunların karşılıklı müzakere yoluyla çözüme kavuşturulması esasa bağlanırken, daha ileri bir diplomasi yolu olan Milletler Cemiyetine başvurmak her iki ülkenin henüz üye olmadığından dolayı tercih edilmemiştir.

Bilge'ye göre, antlaşma Sovyetler Birliği'nin Lokarno kaygısı ile Türkiye'nin Musul meselesinde karşılaştığı güçlüklerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁸ Yukarıda da vurgulandığı üzere, Paris'te Çiçerin ile Tevfik Rüştü Aras arasında imza edilen antlaşmanın tarihini bu yönüyle tesadüfi görmek bir eksiklik olabilir. Kronolojik olarak dikkat edildiğinde, antlaşmanın imzası Milletler Cemiyetinin Musul kararından bir gün sonraya tekabül etmektedir. Antlaşmanın imzalanmasında birçok faktörün etkisi olabileceği kabul edilmekle beraber, antlaşma ile taraflar Lokarno imzacılarına aralarında herhangi bir husumet olmadığını da göstermek istemişlerdir.⁷⁹ O nedenle, söz konusu iki ülke arasında imzalanan antlaşma ile Lokarno Antlaşmaları'nı imzalayan devletlere gözdağı verilmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Antlaşmanın yapıldığı sırada başvekillik görevini yürüten İnönü hatıralarında; Rusya'nın batılı devletler tarafından kuşatılmaktan kurtulmak amacıyla komşuları ile dostluk ilişkileri kurmak ihtiyacından ortaya çıktığını ve özellikle Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmasının Rusya'yı telaşlandırmasından dolayı Rusya'nın Türkiye ile daha yakından ilişki kurmak zorunda kaldığını ifade etmiştir.⁸⁰ İnönü ayrıca, Sovyetler

Madde 2- Tarafeyn-i akdeynden herbiri diğerine karşı her guna tecavüzden içtinap eylemeği taahhüt eder. Taraf-ı Akdeynden herbiri aher bir veya birkaç devlet tarafından diğer taraf-ı akdin aleyhine tevcih edilen hiçbir ittifaka veya siyasi mahiyette hiçbir ve keza aher bir veya birkaç devlet tarafından diğer taraf-ı akdin emniyet-i askeriye ve bahriyesi aleyhine tevcih edilen hiçbir ittifaka veya itilafa iştirak etmemeği taahhüt eyler. Bundan başka, tarafeyn-i akdeynden her biri aher bir veya birkaç devlet tarafından diğer taraf-ı akid aleyhine tevcih edilen hiçbir hareket-i husumetkaraneye iştirak eylememeği taahhüt eder.

Madde 3- İş bu muahede tasdikini müteakip hemen iktisab-ı meriyet edecek ve müddeti üç sene olacaktır. Bilahare tarafeyn-i akdeynden biri, müddet-i mezkurenin hitamundan altı ay evvel muahedeyi fesh etmek arzu eylediğini tebliğ etmezse muahede kendiliğinden bir sene müddetle temdit edilmiş olunacaktır. *Resmi Ceride*, 24 Şubat 1926; Soysal'ın çalışmasında antlaşmanın 1.maddesinin haşiyeye kısmına yer verilmemiştir. bkz.: Soysal, s. 272.

⁷⁸ Suat Bilge, *Güç Komşuluk*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992), s. 98.

⁷⁹ Bilge, s. 98. İki ülke arasında husumetin varlığına dair söylentiler şöyle sıralanabilir: Sovyetlerin Türkiye'ye-Sovyet sınırına saldırı için askeri yığınak yaptığı, Sovyetlerin Türkiye karşı İtalya ile gizli bir askeri antlaşma imzaladığı ile İtalya'nın Türkiye'ye karşı yeni bir saldırı hazırladığı. Türk basınında da yer bulan bütün bu söylentiler Sovyet Yönetimi tarafından ajansı TASS aracılığıyla yalanlanmıştır. Dimitir Vandof, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014), s. 98.

⁸⁰ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987), s. 243.

Birliği'nin 1925 Antlaşması ile Lokarno'ya bir yanıt vermek arzusunda olduğunu hatıralarına not etmiştir.⁸¹ İnönü 1925 Antlaşması'nı Türkiye açısından değerlendirirken, yapılan antlaşmanın Sovyetlerle ilişkilerin güven içerisinde ve arada şüphe olmaksızın yürümesinin ilk günden beri dikkat ettikleri bir husus olduğunu, bu yönüyle 1925 Antlaşması'nın da Türkiye'nin politikasına uygun düştüğünü belirtmiştir.⁸² İsmet Paşa'nın hatıratından anlaşıldığı kadarıyla, Türkiye'nin bu antlaşmadaki ana gayesi uluslararası politikada bir tecride uğrama ya da yalnız kalma kaygısını gidermektir. Başka bir ifadeyle, Türkiye uluslararası politikanın bu zorlu dönemecinde kendine güvenebileceği bir dost aramış ve ona bu fırsatı Lokarno'da yaratılan tablo sunmuştur.

Sovyet belgelerinde 1925 Antlaşması'na özel bir ehemmiyet verildiği anlaşılmaktadır. Bu saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmasının Sovyet literatüründe dostluk ve tarafsızlık antlaşması olarak geçmesinden anlaşılabilir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir diğer husus ise, Lokarno Antlaşmaları'nın Sovyet Rusya'nın güney siyasetine olan katkısıdır. Kendisine ekonomik ve siyasi üstünlük kurabilecek bir hinterlant yaratma peşinde ilerleyen Sovyet Rusya⁸³, İngiltere'nin girişimiyle ortaya çıkan Lokarno Paketi'nin bir fırsata çevirerek Türkiye ve İran üzerindeki etkisini artırmak istemiştir. Fakat Türkiye ile antlaşma yoluyla yakınlaşma şansı elde etmiş olmasına rağmen 15 Aralık 1925 tarihinde İran'da iktidara gelen Rıza Şah ile aynı yakınlaşmayı sağlayamamıştır.

Yukarıdaki görüşlerin aksine Gürün, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan antlaşmanın Lokarno Antlaşmaları'nın oluşturduğu bir tehditten kaynaklanmadığını öne sürmüştür.⁸⁴ Türkiye ile Sovyet Rusya için tehdit yaratması konusunda ilgili; bu antlaşmaların doğrudan doğruya Türkiye'ye yönelik bir tehdit yaratmadığını, fakat Türkiye'nin bunlardan hoşlanmadığının bir gerçek olduğunu, Türkiye'nin memnuniyetsizliğinin Almanya'dan endişe duyduğu için değil, İngiltere, Fransa ve özellikle İtalya'nın, Batı Avrupa dışında hareket serbestisi elde etmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür.⁸⁵ Ancak Gürün de, Türkiye'nin Musul kararı sonrasında yalnız kalma korkusunun altını ehemmiyetle çizmiştir.

⁸¹ İnönü, s. 243.

⁸² İnönü, s. 243.

⁸³ Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü Yayınları, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934), Ankara, 1973, s. 11.

⁸⁴ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, (Ankara: TTK Yayınları, 2010), s. 116-117; Kamuran Gürün, "17 Aralık 1925 Türk-Rus Antlaşması", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 185-186.

⁸⁵ Gürün, s. 243.

Türkiye’de Musul kararı sonrasında ortaya çıkan siyasi hava, Milletler Cemiyetinin İngiltere hakimiyeti yönünde olduğudur.

Buna ek olarak, cemiyet dışında yer alan Almanya ile yapılan Lokarno Antlaşmaları ve Batı Avrupa’lı devletlerin kendi sınırları çerçevesinde oluşturdukları “görelî barış” Türkiye’yi kaçınılmaz olarak rahatsız etmiştir. Kaldı ki, milletlerarası uyuşmazlıkların diplomasi yoluyla çözüme kavuşturulması yönünde atılan evrensel adımların atıldığı bir sırada alınan Musul kararı Türkiye’nin uluslararası hukuka ve yargıya olan güvenini sarsmıştır. Bilindiği üzere buna benzer yaşanan güven bunalımları kurulan ittifakların ana nedenleri arasında yer almaktadır. Türkiye açısından 1925 Antlaşması’nın bu çerçevede de değerlendirilmesi dönemin şartlarına uygun bir yaklaşım olacaktır. Altı çizilmesi gereken önemli bir nokta da, 7 Eylül 1927 tarihli Bozkurt-Lotus davasına kadar Türkiye’nin uluslararası hukuka ve yargıya karşı yaklaşımının şüpheli olması yukarıdaki durumdan kaynaklanmaktadır. Antlaşma sonrası, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Maksim Litvinof Pravda gazetesine verdiği demeçte; bu antlaşmanın hiçbir devlete karşı yönelik olmadığını ifade ettikten sonra, “Milletler Cemiyeti ve Lokarno Antlaşmaları ile barışın korunmadığı”⁸⁶ vurgusunu yapması tüm yapılan yorumları özetler bir mahiyet arz eder.

Sovyetler açısından antlaşma Almanya’nın doğu sınırlarının serbest bırakılması anlamına geliyordu. Bu durumun Rusya’da çok daha ciddi bir tehdit algılaması ve rahatsızlık yarattığı ortadadır. Türkiye için öncelikle konunun Milletler Cemiyetindeki Musul oylamasında uğradığı haksızlık olduğuna yukarıda işaret edilmişti. İşte her iki devletin sahip olduğu bu nedenler batıya karşı Sovyetler ile Türkiye’yi yeniden ortak harekete itmiştir. Böylece Türk Sovyet dostluğunu daha üst noktaya taşıyan temel etken iki devletin batıya karşı duyduğu güvenlik endişesinin yeni bir boyut kazanması olmuştur denilebilir.⁸⁷ İngiltere’nin Türkiye Büyükelçisi Ronald Lindsay ise konuyu farklı bir açıdan ele alarak, “Türk halkına Milletler Cemiyetinin kararını unutturmak bakımından 1925 Antlaşması’nın Türkiye’nin işine yaradığını”⁸⁸ öne sürmüştür.

⁸⁶ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası 1919-1938*, Atatürk (Ankara: Araştırma Merkezi Yayınları, 1997), s. 75.

⁸⁷Yüceer, Musul kararından bir gün sonra imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nın görüşmelerinin büyük bir gizlilik içinde yürütüldüğünü, metnin imzadan beş gün sonra açıklandığını ve antlaşma metninin Rusya’nın Lokarno’dan dolayı kapıldığı endişeleri yansıttığını kaydetmektedir. bkz.: Yüceer, s. 84-85

⁸⁸ Kürkcüoğlu, s. 304.

Türk Basınında Musul, Lokarno ve 1925 Antlaşması

Lokarno Antlaşmaları gerek İsviçre'deki hazırlık evresinde gerekse imza evresinde Türk gazetelerinde ilgiyle takip edilmiştir. Anadolu Ajansı üzerinden ulaştırılan haber ve bilgiler günü gününe detaylı şekilde gazetelerde yer almıştır. Ayrıca dönemin önde gelen yazarlarından bazıları antlaşmayla ilgili duygu ve düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmışlardır. Bu bölümde Türk basınının yukarıdaki bahsi geçen konuları nasıl ele aldığı incelenmeye çalışılacaktır.

Türk basını Musul kararı ilan edilinceye kadar Avrupa'da barışı aramaya yönelik adımları olumlu karşılamış ve bu çerçevede Lokarno Antlaşması'nı değerlendirmiştir. Basının, dönemin koşullarını "buhran ve emniyetsizlik" olarak telakki etmesi, içinde bulunan siyasi tabloyu yansıtmaya açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla, basın nazarında, "buhran ve emniyetsizlik" halini barış içinde çözüme kavuşturan gelişmelerin takdirle karşılanması gayet yerinde bir yaklaşım olacaktır. Cumhuriyet gazetesi, bu nedenle Lokarno Antlaşmaları'nı "hayırlı bir hadise" olarak görmüştür.⁸⁹ Aynı yazıda Rusya'nın Lokarno'ya bakışı da değerlendirilmiştir. Buna göre Ruslar Avrupa'da İngiltere'nin teşviki ile kendilerine karşı ortak bir cephe teşkil edilmekte olduğu şüphesini taşımaktadır. Daha ilginç olanı ise, yazıda açık olarak, "Türkiye'nin konferansın neticelerinde olağanüstü bir şey görmediğinin"⁹⁰ ifade edilmesidir.

Mebus ve aynı zamanda Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadi "Garp ve Şark" başlıklı makalesinde, Lokarno Antlaşmasını ele almıştır. Yazara göre Lokarno'da ve Londra'da muzaffer olan bir tek kuvvet vardır. O da İngiliz kuvvetidir. Onun muhafazakâr hükümetidir. Lokarno nisbi bir sulh ve sükûn havası sağlasa da İngiliz tertibidir. Amacı da "şarkda İngiltere'yi bekleyen müşkülata karşı garptan müttehiden güya müstaid bir cephe göstermektir."⁹¹ Yazar bu noktada "şarka karşı bir garp" saptamasını yapmakta şarkta Rusya'dan başka Türkiye'nin olduğunu, Türkiye'ye karşı müttehit bir cephe fikrinden bahsedildiğini vurgulamakta, İngiltere'nin garp şark ayrımını yapmasında Asya'yı elinin altından kayıp kaçacak zannetmesinin etkili olduğunu, dolayısıyla Lokarno'nun buna yönelik bir hamle teşkil ettiğini söylemektedir.⁹² Yunus Nadi'nin İngiltere'ye yönelik eleştirel bir tutum takınmasında Musul ile ilgili gelişmelerin İngiltere'nin lehine sonuçlanmasının etkisi büyüktür. Ayrıca, Nadi'nin hükümete yakın bir kişi

⁸⁹ *Cumhuriyet*, Lokarno'nun Neticeleri, 23 Ekim 1925.

⁹⁰ *Cumhuriyet*, Lokarno'nun Neticeleri, 23 Ekim 1925.

⁹¹ Yunus Nadi, "Garp ve Şark", *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1925.

⁹² Yunus Nadi, "Garp ve Şark", *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1925.

olduğu dikkate alındığında hükümetin serzenişini de dile getirdiği söylenebilir.

Yunus Nadi "Rusya'dan Bir Sada" başlıklı bir diğer makalesinde ise, İngiltere'yi daha da eleştirerek onu, "Asya'yı elinde tutmak isteyen bir emperyalist devlet" olarak nitelendirmiştir.⁹³ İngiliz Hükümeti'nin gerçek amacının, "Rusya ile Türkiye'ye zarar vermek" veya "imha etmek" olduğunu belirten Nadi'nin, Lokarno ve Musul görüşmeleri sonrasında bu yazıyı kaleme alması, İngiltere öncülüğünde yapılan siyasi hamlelerin TBMM'de de yarattığı atmosferin bir ölçüde tahmin edilmesini sağlama imkanı tanımaktadır. Aynı makalesinde Yunus Nadi'nin Türkiye Ziraat Vekilinin Moskova'da bulunduğu sıralarda Sovyet yönetiminin Musul gelişmelerini takip ettiğini bildirmesi karşısında gösterdiği memnuniyeti yazıya dökmesi⁹⁴ Nadi'nin bu tarihlerde kaleme almış olduğu yazıları özetler bir nitelik göstermektedir.

Yunus Nadi, 16 Aralık tarihli bir başka makalesinde Musul nedeniyle rahatsızlığını yine açıkça ortaya koymuştur. Nadi, yazısında yine sert üslubunu koruyarak, bu defa Milletler Cemiyetini topa tutmuştur. Nadi'ye göre, Milletler Cemiyeti, "tahakküm ve istila emellerine hizmet etmekten başka bir iş görmeyen bir heyet"⁹⁵ olarak tanıtılarak, bu kurumun, "Avrupa emperyalistlerinin perdesi"⁹⁶ olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Yunus Nadi önemli bir tespit daha yaparak şunları yazmıştır: "Eğer Cemiyet-i Akvam olmasaydı İngiltere Musul'a, Fransa Suriye'ye zalim ve cabbar müstevliler olarak geleceklerdi."⁹⁷ İdrak edileceği üzere, Yunus Nadi'nin nazarında Milletler Cemiyeti meşruluğunu yitirmiştir. Nadi'nin kaleme aldığı tüm görüşlerin yalnızca Nadi'nin düşünceleri olduğunu söylemek, onun gibi bu tarihlerde hem mebus hem de hükümetin yakınında duran bir kişiyi hafife almak olacaktır.

Türkiye ile Sovyetler arasında imzalanan antlaşmanın en çok Doğu'da çıkarları bulunan İngiltere'yi rahatsız etmiş olduğu şeklinde haberler ayrıca basında yer almıştır. Burada temelde üzerinde durulan konu, Musul yüzünden İngiltere ile Türkiye arasında bir savaş çıkması durumunda Rusya'nın takınacağı tutumdur. Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre Hariciye Vekili Tefik Rüştü Bey Daily Ekspres muhabirine yaptığı bir açıklamada Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinin dostane olup taraflardan hiçbirinin diğeri tarafından kabul edilmeyen bir kararı kabul etmeyeceğini söylemiş, Türkiye'ye karşı taarruz gerçekleşirse Rusya'nın yardımının istenip istenmeyeceğine dair soruya da saldırı olursa "komşunuzu imdada çağırılmaz

⁹³ Yunus Nadi, "Rusya'dan Bir Sada", *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1925.

⁹⁴ Yunus Nadi, "Rusya'dan Bir Sada", *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1925.

⁹⁵ Yunus Nadi, "Başka bir Cemiyet-i Akvam", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1925.

⁹⁶ Yunus Nadi, "Başka bir Cemiyet-i Akvam", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1925.

⁹⁷ Yunus Nadi, "Başka bir Cemiyet-i Akvam", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1925.

mısınız”⁹⁸ şeklinde cevap vermesi kafaları karıştıran bir yanıt olmuştur. Hariciye Vekili Musul hududuna yığınak yapıldığına dair haberleri ise yalanlamıştır. Yine aynı gazetede Daily Telgraf’tan aktarılan bir habere göre İngiltere ile Türkiye arasında savaş çıkması halinde Rusya’nın Türkiye’yi destekleyeceği bilgisinin yer alması⁹⁹, Musul kararının İngiltere ile Türkiye arasında nasıl bir siyasi atmosfer yarattığını göstermesi açısından kıymetlidir. Dönemin bir başka önde gelen mebus yazarı Yakup Kadri’nin Milletler Cemiyeti hakkındaki yazısı dikkate şayandır. Yakup Kadri’nin, Milletler Cemiyetini, “Vaka ‘Cemiyet-i Akvam’ pardon! İki numaralı Britanya devleti diyecektik. İkinci Britanya imparatorluğu. Yeni imparatorluk”¹⁰⁰ sözleriyle nitelenmesi oldukça manidardır.

Hakimiyet-i Milliye’de yayınlanan Siirt Mebusu Mahmut Soydan “Türkiye’nin Emn ü Selameti” başlıklı yazısında gerek Lokarno Antlaşmaları’nın ne ifade ettiği gerekse bu antlaşmaların Türkiye-Rusya Antlaşması’na tesiri hakkında dikkat çekici değerlendirmeler yapmıştır. Soydan yazısında, “Avrupa’daki emn ü selamet misaklarını, sulh-ı umumiye tesisine matuf bir teşebbüs mahiyetinde telakki etmekte mazuruz. Bilakis bu tertiplerin yeni tecavüzler için ihzaratı derpiş eden planlardan başka bir şey olmadığına kaniiz”¹⁰¹ ifadelerini kullanmıştır. Yazara göre emniyet ve barış meseleleri genel olarak ele alınmadıkça bunlar eski zamanın özel ittifaklarından daha az tehlikeli değildir. Sözü Musul meselesine getiren yazar, dünyada barış ve güvenlik denilince akla gelen ve adaleti temsile memur olan Milletler Cemiyetinin kendisine beslenen ümitler noktasında insanlarda hayal kırıklığı yarattığına değinmiştir.¹⁰² Soydan ayrıca, bu noktada Türkiye’nin takip etmesi gereken politika için de tavsiyelerde bulunmuştur. Bu minvalde, Türkiye’nin kendi hukukunu koruyabilmesi için kuvvetli olması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanında, ortak menfaatleri olan devletlerle beraber hususi “emn ü selamet” tedbirleri almasını önermiştir. Türkiye-Rusya Antlaşması’nın da böyle bir zaruretten, böyle bir görüşten doğduğunu belirtmiştir. Yazara göre Türkiye ile Rusya yaklaşmasından endişeye kapılanlar, aslında bu yaklaşıma sebep olanlardır. Bu yaklaşmayı diğerlerinin yarattığı “zaruri bir ihtiyaç” olarak gören yazar, yazısını şu vurucu cümleyle bitirmiştir: “Telaş etmeyiniz efendiler. Bu takarrüp de bizim için bir emn ü selamet meselesidir.”¹⁰³

⁹⁸ Cumhuriyet, Türkiye-Rusya, 16 Aralık 1925.

⁹⁹ Cumhuriyet, Türkiye-Rusya, 16 Aralık 1925.

¹⁰⁰ Yakup Kadri, “Cemiyet-i Akvam İfsad Aleti”, Hakimiyet-i Milliye, 21 Aralık 1925.

¹⁰¹ Mahmut[Soydan], “Türkiye’nin Emn ü Selameti”, Hakimiyet-i Milliye, 22 Aralık 1925.

¹⁰² Mahmut[Soydan], “Türkiye’nin Emn ü Selameti”, Hakimiyet-i Milliye, 22 Aralık 1925.

¹⁰³ Mahmut(Soydan), “Türkiye’nin Emn ü Selameti”, Hakimiyet-i Milliye, 22 Aralık 1925.

Cumhuriyet gazetesinin 23 Aralık 1925 tarihli sayısında yayınlanan bir haberde, hükümetin Musul meselesini önemle incelediği ve her türlü ihtimale karşı tedbirler aldığı, Türkiye ile Rusya arasında imzalanan antlaşmanın Musul kararı karşısında Türkiye'nin almış olduğu tedbirlerin birincisi olduğu vurgusunun yapılması oldukça önemlidir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, hükümetin, daha çok kamuoyunu teskin etmek ve olası bir toplumsal infialin önünü almak için bu açıklamayı yapmış olması muhtemeldir.¹⁰⁴ Aynı gazetede Berlin'e gelen Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin'in gazetecilere yaptığı açıklamaya da yer verilmiştir. Çiçerin'in, "barışı tehdit edecek ilk tehlikenin Milletler Cemiyetinin Musul meselesi hakkında almış olduğu yanlış karar"¹⁰⁵ ifadesini sayfasına taşıyan gazete, Musul'un kaybının hükümetin başarısızlığı nedeniyle olmadığını kamuoyuna aktarmak istemiştir.

Milliyetçi kimliği ile bilinen Kars mebusu Ahmet Ağaoğlu, Türkiye-Rusya başlıklı makalesinde, 1925 Antlaşması ile Lokarno Antlaşmaları'nı ele almıştır. Ağaoğlu, yazısında tüm tartışmalara Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in TBMM'de yaptığı açıklamayla son noktayı koyduğuna işaret etmiştir. Tevfik Rüştü Bey'in konuşmasının can alıcı kısmı şu şekildedir:

Türk-Rus Muahednamesi evvela son senelerde iki memleket arasında adeta kendi kendisine ve sevk-i tabii ile teessüs etmiş olan münasebatın mantiki bir inkişafı ve saniyen iki milletin müşterek mukadderatından ve takip ettikleri müşterek gaye ile maruz kaldıkları müşterek manialardan mütevellit bir hadisedir.¹⁰⁶

Yazının devamında Ağaoğlu, şu noktalara da dikkat çekmeye çalışmıştır: İki ülke karşısındaki müşterek tehlike devam etmektedir, iki ülke bu tehlike karşısında karşılıklı yardım ve dayanışma içinde olmalıdır ve son olarak emperyalistler görünüşte silahlarını kınlarına koymuşlar ise de tertiplerine ve hazırlıklarına devam etmektedirler.¹⁰⁷ Ağaoğlu bu tespitlerini somut iki delile dayandırarak yazısını sonlandırmıştır. Bu deliller Lokarno itilafı ve Musul hakkındaki Milletler Cemiyeti kararıdır. Antlaşmanın TBMM'de tartışmasız bir şekilde oybirliği ile kabul edilmesi¹⁰⁸ bir bütün olarak TBMM'nin Milletler Cemiyetine ve Musul kararına tepkisini göstermesi bakımından altı çizilmesi gereken bir husustur.

Sonuç

¹⁰⁴ Bu dönemde Türkiye'de Takriri Sükun Kanunu'nu ile toplumsal muhalefetin kontrol altında tutulmaya çalışıldığı dikkate alınmalıdır.

¹⁰⁵ *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1925.

¹⁰⁶ Ahmet Ağaoğlu, "Türkiye-Rusya", *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Şubat 1926.

¹⁰⁷ Ahmet Ağaoğlu, "Türkiye-Rusya", *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Şubat 1926.

¹⁰⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre.: II, c.: 22, 11.02.1926.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış antlaşmaları, savaşan devletler arasında kalıcı barışı sağlamakta yetersiz kalmıştır. Uluslararası hukukun temel prensiplerinden biri olan, “devletlerin eşitliğinin koşulsuz kabulü” ilkesi yapılan antlaşmalarla açıkça çiğnenmiştir. İtilaf Devletleri’nin savaşın suçlusunu olarak Almanya’yı görmeleri ve ona bu sebeple ağır bir ceza vermeye çalışmaları ortaya çıkan eşitsizliğin temel nedenlerinden biri olmuştur. Lokarno Antlaşmaları ile uluslararası hukuka aykırılık teşkil eden bu durum düzeltilmeye çalışılmıştır. “Lokarno ruhu” Avrupa’da ortaya çıkmış yeni bir durum olmamasına rağmen savaştan bitap düşmüş halkların gönlünü teskin etmek adına abartılı bir şekilde kamuoyuna takdim edilmiştir. “Lokarno ruhu” koşullar ne olursa olsun savaşı bir çözüm aracı olmaktan çıkarmayı hedeflemiştir. Yirmiden fazla ülkeden iki yüzü aşkın gazetecinin davet edildiği görkemli imza töreninde “Lokarno ruhu”nun basın yoluyla tüm dünyaya duyurulmaya çalışılması bu nedenledir. “Lokarno ruhu”nun yeni olmamasının sebebi, onun doğrudan “Milletler Cemiyetinin ruhundan” besleniyor olmasından kaynaklanmaktadır. Wilson idealleri ışığında ete kemiğe bürünen Milletler Cemiyetinin ana fikrinin uyuşmazlıkların açık diplomasi yoluyla barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulması olduğu göz önüne alındığında ortada “yeni bir ruh” olmadığı hemen anlaşılabilir. Fakat dünyanın böyle bir ruha duyduğu ihtiyaç Lokarno Antlaşmaları’nın önemini artırmıştır.

Birinci Dünya Savaşı’nın nedenini Almanya’nın aşırı güçlenmesinde ve gizli antlaşmalara dayanan eski diplomaside arayan İtilaf Devletleri bu anlayıştan hareketle devletleri “ortak güvenlik ve menfaat” esasına bina edilen Milletler Cemiyeti çatısı altında toplamaya çalışmışlardır. Bu masumane tutum Türkiye ve Rusya gibi uzun yıllar Avrupa diplomasinin kurbanı olmuş ülkeler tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Bunun nedeni, savaşın esas nedeni konusunda yaşanan ayrımdır. Yukarıda açıklanan nedenin aksine, Türkiye ve Sovyetler Birliği Birinci Dünya Savaşı’nı “emperyalist devletler arasında yaşanan bir rekabetin elim sonucu” olarak görmüşlerdir. Bu nedensel ayırım, diplomasiye duyulan şüpheyi sürekli canlı tutmuştur.

Tüm dünyada kalıcı barışı tesis etmek adına uzlaşma kültürünün uluslararası ilişkilerde yerleşmesini savunan kolektif düşünceye rağmen, bu dönemde herhangi iki ülke arasında imzalanan “dostluk ve işbirliği” adı altındaki antlaşmalara dahi güvenilmemesi ve antlaşmaların gizli maddelerinin olup olmadığının sorgulanması aslında açık diplomasi ve uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünü noktasında sadece bir temenninin var olduğunu göstermektedir. Sovyetler Birliği’nin, mimarlarının Nobel Barış Ödülü ile takdir edildiği ve tüm dünyaya “Avrupa’ya barış getiren antlaşma” olarak takdim edilen Lokarno Antlaşmaları’nı kendisine yöneltilen bir tehdit olarak görmesi yukarıda izah edilmeye çalışılan durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Benzer durum Türkiye için de geçerli olmuştur. Milletler Cemiyeti ruhuna uygun olarak kabul edilen açık diplomasi yoluyla Musul meselesini

halletmeye çalışan Türkiye kelimenin tam manasıyla hüsrana uğramıştır. Musul'un kaybının, bu çerçevede diplomatik bir zafiyetle değil de güç noksanlığı ile açıklanmasında yatan temel etken bu düşüncedir. Musul hadisesi ile Türkiye'nin diplomasiye olan inancı azalmıştır denilebilir. Dönemin mebus ve yazarlarının Milletler Cemiyeti eşittir İngiltere ve İngiltere eşittir emperyalizm fikrinde ittifak etmeleri yukarıdaki iddianın ana gerekçesi olarak sunulabilir. Son olarak burada hatırlatılması gereken bir durum da, İngiltere'nin hem Musul meselesinde hem de Lokarno Antlaşmaları'nda yürüttüğü diplomasinin bire bir örtüşüyor olmasıdır. Başka bir ifadeyle, Türkiye ve Almanya aynı diplomatik usul ve esaslar çerçevesinde uyuşmazlıklarına bir çözüm aramayı İngiltere'ye taahhüt etmişlerdir.

Sovyetler Birliği'nin, Lokarno Antlaşmaları ile ortaya çıkan kaygılarını 24 Nisan 1926 tarihinde Almanya ile imzaladığı ve Rapallo Antlaşması ile hemen hemen aynı içeriğe sahip Berlin Antlaşması ile gidermeye çalışması "ortak güvenlik" anlayışından ziyade ikili ittifak antlaşmalarının bu dönemde halâ muteber olduğunu göstermektedir. Türkiye de Milletler Cemiyetine olan güvenini ancak Bozkurt-Lotus davasıyla yeniden onarmaya çalışmıştır. Fakat bu durum yine de, Türkiye'nin Musul'a dair haksızlığa uğradığı fikrinde en ufak bir değişiklik meydana getirmemiştir.

Lokarno Antlaşmaları ile Milletler Cemiyetinin Musul kararının eş zamanlı olması Türk-Sovyet ilişkilerinde bir yakınlaşmaya sebep olması, Batı'da oluşturulmak istenen barış ve diplomasi anlayışının tüm devletlerde aynı refleksler meydana getirmediğini ortaya koymuştur. Lokarno Antlaşmaları'nın sonuçları Sovyetleri Türkiye'ye yaklaştırmak, Milletler Cemiyetinin Musul kararı da Türkiye'yi Sovyetlere yaklaştırmıştır. 1925 Antlaşması ile ilgili dönemin basın kaynakları ve meclis tutanakları bu yakınlaşmayı ayan beyan ortaya koymuştur. Tüm bu diplomatik hamleler, yeni diplomasinin bir ürünü olmaktan ziyade eski diplomasinin bir türlü eskimeyen güvenlik refleksleridir. Sonuç olarak denilebilir ki, Türk dış politikası iki savaş arası dönemin bu sancılı döneminde eski diplomasi ile yeni diplomasiyi birlikte yürütmeye çalışmıştır.

Kaynakça

Resmi Belgeler

Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü Yayınları, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934), Ankara, 1973.

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP1.htm> (E.T. 21.08.2013).

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP3.htm> (E.T. 21.08.2013).

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP4.htm> (E.T. 21.08.2013).

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:4, c.: 1, 17.02.1920.

Resmi Ceride, 24 Şubat 1926.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.: II, c.: 22, 11.02.1926.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.:2, c.: 2, 23.08.1923.

Gazeteler

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Vakit

Kitap ve Makaleler

Abrams, Lynn, *Bismarck and the German Empire: 1871–1918*, London/New York: Routledge, 2006.

Ahmet Ağaoğlu, “Türkiye-Rusya”, *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Şubat 1926.

Akşin, Aptülahat, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Akşin, Sina, “Atatürk’ün Dış Siyaseti”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yayınları, 1999, ss. 275-279.

Alacakaptan, Aydın Güngör, “Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1999,ss.281-291.

Armaoğlu, Fahir, “Tarihi Perspektif İçinde Misak-ı Milli’nin Değerlendirilmesi”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, haz. Berna Türkdoğan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, ss. 63-72.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, c.: 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

Bell, P. M. H., *France and Britain, 1900-1940: Entente and Estrangement*, London & New York: Routledge, 2013.

Best Antony, vd., *20 Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, çev.: Taciser Ulaş Belge, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012.

Bilge, Suat, *Güç Komşuluk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

Burçak, Rıfki Salim, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1946.

Carr, E. H., *Yirmi Yıl Krizi, 1919-1939*, çev.: Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

- Denk, Erdem, *Birleşmiş Milletler Sistemi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015.
- Durgun, Sezgi, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Eudin, Xenia Joukoff, Fisher, Harold Henry, *Soviet Russia and the West, 1920-1927: A Documentary Survey*, Stanford: Stanford University Press, 1957.
- Fink, Carole, "Italy and the Genoa Conference of 1922", *The International History Review*, vol.: 8, nr.: 1 Feb., 1986), pp. 41-55.
- Gönlübol, Mehmet, Kürkçüoğlu, Ömer, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, haz.: Berna Türkdoğan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, ss.3-27.
- Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.
- Gürün, Kamuran, "17 Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Gürün, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Hale, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev.: Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.
- Hobson, Rolf, *Imperialism at Sea, Naval Strategic Thought, the Ideology of Sea Power, and the Tirpitz Plan, 1875-1914*, Boston/Leiden: Brill, 2002.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- Kaya, Yakup, Özalp, Görkem Ozan, *Süleyman Şah Türbesi*, Ankara: Atlas Yayınları, 2015.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010,
- Kissinger, Henry, *Diplomasi*, bs.:10, çev.: İbrahim H. Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Kiste, John Van der, *Kaiser Wilhelm II: Germany's Last Emperor*, United Kingdom: Sutton Publishing Limited.
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, bs.: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978.
- Lee, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, çev.: Savaş Aktur, Ankara: Dost Kitabevi, 2010.
- Mahmut[Soydan], "Türkiye'nin Emn ü Selameti", *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Aralık 1925.

McKercher, B. J. C., "Austen Chamberlain's Control of British Foreign Policy, 1924-1929", *The International History Review*, Vol.: 6, nr.: 4, Nov., 1984), pp.: 570-591.

Nye Joseph S., Welch, David A., *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.

Oran, Baskın, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed.) Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, c.: I, bs.: 10.

Rémond, E. P., "France and Europe", *The Australian Quarterly*, Vol. 8, No. 30 (Jun., 1936), pp.: 15-22,

Ross, Stewart, *Causes and Consequences of the First World War*, London: Evans Borthers Limited, 1997.

Salzmann, Stephanie C., *Great Britain, Germany and the Soviet Union: Rapallo and After, 1922-1934*, London: The Royal Historical Society, 2002.

Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, c.: 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Sönmezoğlu, Faruk, "Kurtuluş Savaşı Diplomasisi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der.: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 2004.

Steinberg, Jonathan, *Bismarck*, çev.: Hakan Abacı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Şahin, İsmail, vd, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları", *Gazi Akademik Bakış*, c.: 8, sayı.: 15, 2014, ss. 105-132.

Tellal, Erel, "Sovyetlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed.: Baskın Oran İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, c.: I, bs.: 10.

Tellal, Erel, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed.: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, c.: I, bs.: 10.

Uzgel, İlhan, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed.: Baskın Oran İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, c.: I, bs.: 10.

Ülman, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I 1923-1968", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.: 23, nr.: 3, 1968, ss.241-273.

Vandof, Dimitir, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.

World Affairs Institute, The Locarno Treaties, Advocate of Peace through Justice, vol.: 87, nr.: 12, December, 1925, pp. 685-692.

Yakup Kadri, "Cemiyet-i Akvam İfsad Aleti", *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Aralık 1925.

Yunus Nadi, "Başka bir Cemiyet-i Akvam", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1925.

Yunus Nadi, "Garp ve Şark", *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1925.

Yunus Nadi, "Rusya'dan Bir Sada", *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1925.

Yüceer, Saime, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I: Çalıştay Bildirileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, ss.61-106.

